

Mental Mapping of the City's Second-Conceptual Space: A Comparative Study of the Residents of Formal and Informal Settlements in Rasht

Hamid Rokhsari^{1*}, Maryam Jafari Mehrabadi² and Hossein Hataminejad³

¹. PhD student, Department of Geography and Urban Planning, Faculty of Literature and Humanities, University of Kharazmi, Tehran, Iran

². Assistant Professor, Department of Geography and Urban Planning, Faculty of Literature and Humanities, University of Guilan, Rasht, Iran

³. Associate Professor, Department of Geography and Urban Planning, Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran, Tehran, Iran

* Corresponding Author, Rokhsarihamid@yahoo.com

ARTICLE INFO ABSTRACT

UPK, 2023

VOL. 6, Issue 4, PP, 22-44

Received: 13 May 2020

Accepted: 23 May 2022

Research Articles

KEYWORDS: Mental Map, Spatial representation, Qualitative GIS, Informal Settlements, Rasht City

Introduction: Urban spaces are the arena of discourse of social classes, and the function of these spaces becomes clear to the various residents of the city in three basic moments: perceived, conceived and lived; The second-conceptual space of the city is the imagined or representation of the city space; this space is in the study of mental maps called the "conceived space" as the second dimension in the study of mental maps that has been considered. The mental mapping of the 1960s and 1970s became an important part of human-geographic research. The first generation of these studies on physical space has been noticed since the 1970s by European and American scholars Kevin Lynch, 1960; Appleyard, 1970, ... The next generation of second-generation studies of mental maps was followed by research by researchers such as Peter Orleans, 1967; Johnston, 1971; ... . In a way that these studies focused on the conceptual space of the city instead of focusing solely on physical space on the mental maps of the communities. In this study, we tried to examine the discourse of the second-conceptual space of Rasht city with inhabitants of settlements formal district 1 and residents of informal settlements in the fourth district of Rasht. In such a way, two of the investigated areas of the 40s, unlike the primary core of Rasht, appear to be unequal in terms of spatial, historical and social opposition. In this study, we try to examine the discourse of the second-conceptual space of these two distinct societies from a metropolitan text.

Methodology: The method approach of this research is due to the topic of the study, that is, the mental mapping of people from the city of qualitative. The methodology of research is based on narratives and oral histories of individuals from their environment. The sample size of the statistical population is two groups of formal residents of district 1 and informal residents of the 4th district of Rasht. The sample size is considered as separate according to the qualitative nature of the research with the help of research on the subject. Average of 60 people for each society is considered separately (Worms, 2014) This sampling was approved for the present study based on theoretical sampling. The two methods of "semi-structured interviewing and participatory observation" have been used to gather information. After collecting mental maps, interviews, notes and photos. The data of the subjects was analyzed in the GIS environment for analysis. These analyzes have been carried out with the help of computer-aided quality data analysis systems (CAQDAS) with ATLAS.ti.

Results: The results of the research indicate that in the second-conceptual space of Rasht; a conceptual space reconstruction by the public sector with the role of mediator of urban capitalists in favor of the urban middle class is taking place in the conceptual context of the city. The mechanism of production conceptual space of Rasht city in order to attract the capitalists especially in the central part and development of the service sector in the center and north, and the decline of the manufacturing sector on the suburbs of the city.

Discussion: The argument that can be found in analyzing the second space of the mental map

Cite this article:

Rokhsari, H., Jafari Mehrabadi, M., & Hataminejad, H. (2023). Mental Mapping of the City's Second-Conceptual Space: A Comparative Study of the Residents of Formal and Informal Settlements in Rasht. *Urban Planning Knowledge*, 6(4), 22-44.

Doi: <https://dx.doi.org/10.22124/UPK.2022.16526.1473>

---

of the residents of Rasht is a reconstruction tailored to the needs of capitalists in space taking place in the conceptual environment of the city. The production of new conceptual space by modernism is taking place every day in the memories of residents of Rasht city. Urban planning ideology is considered to be the development of explicit spatial tactics. This engineering technique is undergoing the process of transforming and cultivating a new urban space in carnival masks. The ruling classes or parts of the ruling classes of the activists and the volunteers have intervened in this process. The deprived urban class is placed next to or in front of the dominant social groups. And to industrial sectors, local traditions, and so on. In the abstract section, for the alternative use, and for an alternative society other than what is now, the space needed for the city is restored; the spaces are new and for a particular class. And the history of the life of a certain class is associated with this discipline, and the more subordinate groups are more fully subjected to the concept of subjectivity from the urban environment. In fact, the second space of the inhabitants of Rasht is being destroyed every day. Their stories, narratives and memories are limited to certain spaces. And this space gets a personal meaning. These new rebuilds and the destruction of memories have led to the expansion of capitalist relations in space.

Conclusion: The urban space is based on a kind of social relations of urban classes that are built and used by the ruling powers. Relationships that are defined in terms of the prevailing ideology and are produced and reproduced through spatial planning policies.

Highlight:

- The proposed model provides an evaluation of the publicness of existing and future urban spaces for urban planners and designers.
  - This model makes it possible to evaluate the publicness of urban spaces from the point of view of professionals along with the perception of space users.
-

نقشه‌برداری ذهنی از فضای دوم- مفهومی شهر؛ مطالعه‌ای تطبیقی از ساکنان سکونتگاه‌های رسمی و غیررسمی شهر رشت

حمید رخساری*^۱، مریم جعفری مهرآبادی^۲ و حسین حاتمی نژاد^۳

۱. دانشجوی دکترا، جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران

۲. استادیار، گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه گیلان، رشت، ایران

۳. دانشیار، گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تهران، تهران، ایران

* نویسنده مسئول: Rokhsarihamid@yahoo.com

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>دانش شهرسازی، ۱۴۰۱ دوره ۶، شماره ۴، صفحات ۲۲-۴۴ تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۲/۲۴ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۳/۰۲ مقاله پژوهشی</p>	<p>بیان مسئله: فضاهای شهری عرصه گفتمان طبقات اجتماعی متفاوت است و عملکرد این فضاها برای ساکنان مختلف شهر در سه لحظه اساسی درک شده، تصور شده و زندگی شده یا زیسته روشن می‌شوند؛ فضای دوم-مفهومی شهر همان بعد تصور شده یا بازنمایی فضای شهر است؛ این فضا در مطالعات نقشه‌های ذهنی تحت عنوان فضای تصور شده به‌عنوان دومین بعد در مطالعات نقشه‌های ذهنی موردتوجه قرار گرفته شده است.</p> <p>هدف: در این پژوهش به بررسی این فضا در نقشه ذهنی ساکنان سکونتگاه‌های رسمی منطقه یک و ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی منطقه چهار شهر رشت پرداخته شده است.</p> <p>روش: با توجه به ماهیت موضوع روش برداشت اطلاعات شامل «مصاحبه شفاهی و مشاهده میدانی» بوده است؛ که نوع اطلاعات برداشتی شامل: نقشه‌های کروکی، گفتگو رودررو، یادداشت‌برداری و عکس‌برداری بوده است. برای تجزیه و تحلیل داده‌های کیفی پژوهش از رویکرد نقشه‌برداری جی‌آی‌اس کیفی (QGIS) در زیر تحلیل تاریخ شفاهی به روایت بصری با تکنیک تراکم هسته فضایی به تحلیل فضای دوم-مفهومی در نقشه‌های ذهنی دو طبقه شهری پرداخته شده است.</p> <p>یافته‌ها: نتایج نمایش سه قلمرو از سطوح فضایی در شهر رشت حکایت از این داشته است که، در فضای دوم-مفهومی شهر رشت؛ یک بازنمایی فضا توسط بخش دولتی با نقش میانجی سرمایه‌داران شهری به نفع طبقه متوسط شهری در حال اتفاق افتادن در فضای شهر است. و این سازوکار تولید فضا در جهت جذب سرمایه‌داران بخصوص در بخش مرکزی و توسعه بخش خدماتی در مرکز و شمال و افول بخش تولیدی در حاشیه شهر است.</p> <p>نتیجه‌گیری: فضای شهری مبتنی بر نوعی از روابط اجتماعی طبقات شهری است که قدرت‌های حاکم آن را می‌سازند و از آن بهره می‌گیرند. روابطی که برحسب ایدئولوژی حاکم تعریف می‌شوند و از طریق سیاست‌های برنامه‌ریزی فضایی تولید و بازتولید می‌شود.</p>

کلید واژه‌ها: نقشه ذهنی، بازنمایی فضایی، جی‌آی‌اس کیفی، سکونتگاه‌های غیررسمی، شهر رشت.

نکات برجسته:

- این پژوهش به ضرورت توجه به فضای شهری تحت عنوان فضای مفهومی یا بازنمایی شده شهری می‌پردازد. و سعی دارد به صورت عمیق به این مسئله نگاه کند. و نتایج آن نقش قدرت‌ها و بازیگران دانش برنامه‌ریزی فضایی را در بازنمایی فضای شهری نشان می‌دهد.
- در این پژوهش با روش جدیدی از نقشه‌های ذهنی شهر به ارزیابی فضای شهری پرداخته شده است و از معرفت‌شناسی و روش‌شناسی تحلیل گفتمان فضایی بهره گرفته است. از نظر روش تحقیق پژوهش حاضر کاربرد روش‌های کیفی را در مطالعات شهری نشان داده است.

ارجاع به این مقاله: رخساری، حمید، جعفری مهرآبادی، مریم و حاتمی‌نژاد، حسین. (۱۴۰۱). نقشه‌برداری ذهنی از فضای دوم-مفهومی شهر؛ مطالعه‌ای تطبیقی از ساکنان سکونتگاه‌های رسمی و غیررسمی شهر رشت. *دانش شهرسازی*، ۴(۴)، ۲۲-۴۴.

Doi: <https://dx.doi.org/10.22124/UPK.2022.16526.1473>

بیان مسئله

از اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم دانش نقشه‌برداری/کارتوگرافی، کاملاً به صورت ابزاری در دست قدرت‌های جهانی درآمده بود. و این دانش تحت عنوان علم نخبگان-شاهزادگان- درراه‌های بهره‌برداری‌های استعماری و تصرف سرزمین‌های دیگران بکار گرفته می‌شد (هارلی^۱، ۱۹۸۸). با رشد شهرها به‌عنوان مرکز قدرت‌های حکومتی این دانش در مقابل جوامع و طبقات بخصوص محروم شهری در جهت اهداف سیاسی حکومت‌ها مورداستفاده قرار گرفت. با انتقاد برخی جغرافیدانان بر روابط دانش نقشه‌برداری سنتی-دولتی- با قدرت‌های حاکم؛ در دهه ۱۹۸۰؛ انواع نقشه‌برداری نوین تحت عنوان نقشه‌برداری اجتماعی، نقشه‌برداری محلی، نقشه‌برداری فمینیسم و نقشه‌برداری کوئیر ظهور کرد. یکی از رویکردهای این دانش جدید نقشه‌برداری شناختی/ذهنی مبتنی بر جوامع بوده است. معرفت‌شناسی نقشه‌برداری ذهنی نمایش ذهن انسان از طرح فضایی است (ریچاردز^۲، ۱۹۷۴). نقشه‌برداری ذهنی به توانایی ذاتی انسان برای تولید یک تصویر شناختی/ذهنی اشاره دارد که فارغ از مختصات فضایی است. داده‌ها و اطلاعات نقشه‌های ذهنی افراد در طول زمان تحت تأثیر فعالیت‌های روزانه در محیط زندگی جمع‌آوری و در ذهن مرتب‌سازی می‌شوند (سوئینی^۳، ۲۰۰۱). نقشه‌برداری ذهنی از دهه ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ بخش مهمی از تحقیقات رشته جغرافیای انسانی شدند. نسل اول این مطالعات که بر روی فضای فیزیکی شهرها توجه داشتند از دهه ۱۹۷۰ توسط پژوهشگران اروپایی و آمریکایی چون: لینچ، ۱۹۶۰؛ گولیک، ۱۹۶۳؛ اپلیارد، ۱۹۷۰؛ پوکوک، ۱۹۷۹^۴ و... موردتوجه قرار گرفتند. در ادامه این روند نسل دوم مطالعات نقشه‌های ذهنی با تحقیقات پژوهشگرانی چون: اورلثان، ۱۹۷۳؛ جانسون، ۱۹۷۱؛ گودچایلد، ۱۹۷۴؛ متایی، بال‌روکیچ و کیو، ۲۰۰۱؛ بستن و اولگا، ۲۰۰۸ و... وارد مرحله جدیدی شدند^۵. به‌گونه‌ای که این مطالعات بجای توجه صرف به فضای فیزیکی شهر در نقشه‌های ذهنی جوامع به بعد فضای مفهومی توجه خود را معطوف کردند. همچنین این مطالعات نه به بررسی جوامع به‌طورکلی و یکدست، بلکه بر جوامع خاص چون طبقات اجتماعی، نژادی، قومی، زنان، کودکان و غیره متمرکز شدند (واکر^۶، ۲۰۱۱). این دسته محققان در مطالعات خود نشان دادند که مفهیمی چون ترس، تنفر، پسندیدن، عدالت، آزادی و سلطه برای طبقات و گروه‌های مختلف جامعه چگونه در ارتباط با محیط شهر متفاوت است. لذا در اواخر دهه ۲۰۰۰ روش‌شناسی این دسته مطالعات موردانتقاد قرار گرفتند. منتقدان معتقد بودند که مطالعات نقشه‌های ذهنی چون مردان و زنان، گروه‌های نژادی و قومی، طبقات ثروتمندان و فقیران شهری واقع‌بینانه نیستند. و این مطالعات بدون در نظر گرفتن اساس و پایه تاریخی و اجتماعی بودن فضا هستند، و بدون هرگونه اشاره‌ای به این موضوع که این تصورات شناختی خود چگونه تولید اجتماعی می‌شوند و در روابط بین فضا، قدرت و دانش دخالت می‌کنند (مریفیلد^۷، ۲۰۰۶). آنان معتقدند که محققان باید به کمک نقشه‌برداری ذهنی از این جوامع به بازنمایی فضایی زندگی طبقات مختلف شهری بپردازند و سازوکار روابط قدرت را در مفاهیم فضای شهری بادانش نقشه‌برداری ذهنی به چالش بکشند. به‌گونه‌ای که، امروزه بازنمود یا تصویر نقشه‌نگاری شده به‌طور فزاینده‌ای بر سرزمین واقعی که می‌خواست بازنمایی شود تقدم یافته است؛ اکنون همه‌چیز از جمله نقشه یا تصویر ذهنی شهر حول وانمودها خلاصه‌شده است (سوجا^۸، ۲۰۰۰). فضای دوم از برخورد دانش و قدرت شکل می‌گیرد. فضای مفهومی یا بازنمایی‌های فضا یک عرصه‌ی پیچیده‌ی ادراک، خاطره و خیال است و معنای فضاها مفهومی شهری در خاطره‌ی فردی، جمعی و فرهنگی نمود پیدا می‌کند. فضای دوم ایدئولوژی / مفهومی است و همچنین به‌عنوان فضای ذهنی شناخته‌شده است. این فضا رفتارهای افراد طبقه اجتماعی مختلف و جدایی اجتماعی میان افراد غنی و فقیر را می‌تواند تشریح می‌کند (ثریف^۹، ۲۰۰۳). به‌گونه‌ای که در این بعد؛ فضای شهری دارای مفاهیم بازنمایی بخصوصی برای هر طبقه و گروه شهری است. چنین فضایی از طریق کنترل دانش و در نتیجه تولید دانش فضایی اعمال می‌شود. دانش فضایی بازنمایی‌های حاکم بر فضا را به تصویر می‌کشند و در نتیجه فضا را نیز برای طبقات شهری مختلف تعریف می‌کنند و جوامع

1 Harley

2 Richards

3 Soini

4 Lynch; Gulick; Appleyard; Pocock,

5 Orleans; Johnston; Goodehild; Matei, Ball-Rokeach & Qiu; Besten & Olga

6 Walker

7 Merrifield

8 Soja

9 Thrift

گوناگون در طول زمان با شکل و معنا بخصوصی با فضا برخورد می‌کنند. در این فضا دانش فضایی حکمرانان سیاسی، شرکت‌های اقتصادی و برنامه‌ریزان متخصص در تقابل دانش محلی طبقات برخوردار و غیر برخوردار شهری قرار می‌گیرد. در واقع؛ قدرت‌های حاکم با توجه به تکنیک‌های مداخله‌ی دانش فضایی توانسته‌اند بازنمایی فضاها را نزد طبقات مختلف شهری به گونه‌های متفاوت درگیر کنند و در آگاهی فضایی طبقات شهری مداخله کنند. از این‌رو فضای مفهومی شهر توسط قدرت حاکم در بین طبقات مختلف شهری همواره در حال گفتمان است. این مفاهیم از گفتمان‌های فضایی در متن حاکم بر قدرت شهر سخن می‌گویند. و ابزار نقشه‌های ذهنی روشی جغرافیایی است که می‌تواند چگونگی تولید و بازتولید فضاها را مفهومی پنهان ما را ارائه دهند. در این پژوهش در مطالعه‌ی تطبیقی سعی شده با رویکرد نقشه‌برداری ذهنی به بررسی بازنمایی فضای مفهومی شهر رشت نزد دوطبقه ساکنان در سکونتگاه‌های رسمی منطقه یک و سکونتگاه‌های غیررسمی منطقه چهار شهر رشت پرداخته شود. دو منطقه موردتحقیق از دهه ۴۰ و ۵۰ جدا از همسته اولیه شهر رشت در تقابلی فضایی، تاریخی و اجتماعی به شکل نابرابر نمایان گشته‌اند. و از گذشته تا به امروز تحولات و مسائل سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مختلفی را به خود دیده‌اند. پیدایش طبقه متوسط شهری، ناکارآمدی بافت مرکزی، سرمایه‌گذاری بخش خصوصی و ... نوعی از بافت برنامه‌ریزی‌شده شهری-رسمی- را از اواخر دهه ۴۰ در قسمت شمالی شهر رشت به وجود آورد (رخساری، جعفری مهرآبادی و حاتمی نژاد، ۱۳۹۸). همچنین افزایش تقاضای زمین و مسکن گروه‌های مهاجر و کم‌درآمد شهری از دهه ۵۰ موجب پیدایش نوعی بافت بدون برنامه‌ریزی-غیررسمی- تحت تأثیر باندبازی و هجوم، تفکیک اراضی کشاورزی و پیشینه روستایی در منطقه چهار شهر رشت شد (پور آقایی، ۱۳۸۵). که در حال حاضر، ۸۰ درصد سکونتگاه‌های غیررسمی در منطقه چهار شهر رشت قرار دارند.

مبانی نظری

امروزه نقشه‌ها ابزار قدرتمندی هستند که قدرت‌ها از آن‌ها به‌منظور مفهوم‌سازی فضا بهره می‌برند. در این رابطه، هارلی، کارتوگراف و جغرافیدان از سال ۱۹۸۶ تا ۱۹۹۱ در دانشگاه ویسکانسین در میلواکی آمریکا، بر اساس نظریه‌های پسا ساختارگرایی چون میشل فوکو و ژاک دریدا، روابط قدرت سیاسی و برنامه‌های پنهان نقشه‌ها را در طول دهه ۱۹۸۰ و دهه ۱۹۹۰ موردبررسی قرارداد. هارلی اذعان کرد که نقشه‌ها «با قدرت» پوشیده شده‌اند و به‌سادگی جهان را توصیف نمی‌کنند، بلکه آنان تحت تأثیر فرهنگ، جامعه و سیاست می‌باشند (هارلی، ۱۹۹۰). وی همچنین معتقد بود که، علاوه بر اینکه تولید نقشه‌ها با روابط قدرت روبه‌رو هستند، پیاده‌سازی و استفاده از نقشه نیز بر نظم و بازتولید جامعه اثر می‌گذارد. کارتوگرافان انتقادی چون هارلی به دنبال راهی برای درک گفتمان‌های اجتماعی، فرهنگی و سیاسی و کاربرد قدرت در نقشه‌ها بودند (دل کازینو و هانا، ۲۰۰۰). به‌طور سنتی نقشه‌ها به‌عنوان "انتزاعیات واقعی" محسوب می‌شدند که اطلاعات مربوط به جهان را نمایش می‌دادند، ولی امروزه نقشه‌ها به‌عنوان «محصولات سیاسی، اجتماعی، فرهنگی» دیده می‌شوند (سوینی، ۲۰۰۱). کارتوگرافان انتقادی از تجزیه‌وتحلیل گفتمان‌های حاکم بر نقشه‌های قدرت‌های حاکم -دولتی- سعی در نشان دادن یا بازنمایی فضای پنهان خودآگاه یا ناخودآگاه تعبیه‌شده در این نقشه‌ها داشتند. در این راستا، محققان برجسته‌ای چون مارک مونیمور^۳ (۱۹۹۱، ۲۰۰۵)، دنیس وود^۴ (۱۹۹۲)، راب کیتچین و مارتین دوج^۵ (۲۰۰۷) و جان پیکلز^۶ (۲۰۰۴) در مطالعات خود نشان می‌دهند که نقشه‌های دولتی به‌عنوان محصولاتی اجتماعی تولید و بازتولید می‌شوند و نقشه‌ها یک بازنمایی ساده از جهان واقعی نیستند. نقشه‌ها اختلافات، حاشیه‌ها و دیگر ابهامات فضایی را در برمی‌گیرد (کیتچین، دوج، ۲۰۰۷). از دهه ۱۹۸۰ در انتقاد به کارتوگرافی سنتی مبتنی بر بخش دانش دولتی؛ کارتوگرافی انتقادی ظهور کرد. در دهه ۱۹۸۰ با شیوع کارتوگرافی انتقادی در علم جغرافیای انسانی انواع نقشه‌برداری نوین تحت عنوان نقشه‌برداری اجتماعی، نقشه‌برداری محلی، نقشه‌برداری فمینیسم و ... ظهور کرد. دانش جدید کارتوگرافی مبتنی بر جوامع، نقشه‌برداری را به‌عنوان دانش جوامع از فضا به تحلیل کشید (شکل ۱). در کارتوگرافی انتقادی نقشه‌ها راه‌هایی هستند که ما

¹ Harley, 1990

² Del Casino & Hanna

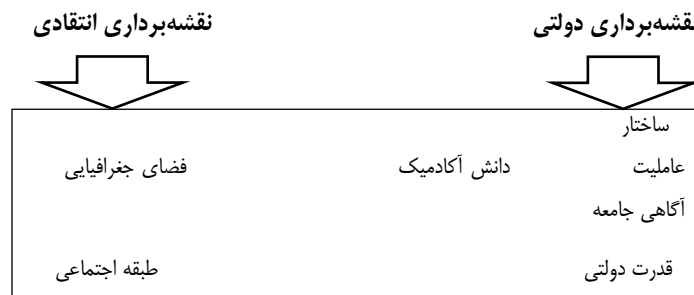
³ Mark Monmonier

⁴ Denis Wood

⁵ Rob Kitchin & Martin Dodge

⁶ John Pickles

به‌وسیله آنان به جهان فکر می‌کنیم. دانش کارتوگرافی انتقادی می‌تواند برای تجسم فرایندهای پیچیده فضایی و بازنمایی قلمروهای فراتر از پدیده‌های فیزیکی مورد استفاده قرار گیرد. علیرغم استفاده کمتر از نقشه در تحقیقات جغرافیای انسانی در چند دهه گذشته، می‌توان ادعان کرد که در جغرافیای انسانی روش‌های نقشه‌برداری نوین بسیار از روش‌های سنتی فاصله گرفته است و می‌توان آن‌ها را با روشی انتقادی برای تحلیل انواع پدیده‌های شناختی-اجتماعی استفاده کرد (کرامپتون^۱، ۲۰۰۱). با ظهور کارتوگرافی انتقادی، نقشه‌برداری تمرکز خود را از تأکید بر نقشه‌ها به‌عنوان مصنوعات، به‌سوی درک غنی فرایندهای اجتماعی و شناختی متمرکز کرده است (پرکینز^۲، ۲۰۰۴).

شکل ۱. گفت‌وگو، دانش و قدرت در نقشه‌های جغرافیایی

مطالعات نقشه‌های ذهنی به‌عنوان یکی از روش‌های نقشه‌برداری مبتنی بر جوامع از دهه ۱۹۶۰ توسط پژوهشگران فضای شهری مورد توجه قرار گرفت. گای دبور^۳ در پاریس و کوین لینچ^۴ در ایالات متحده روی این موضوع کار می‌کردند، آن‌ها قصد داشتند یک تشریح عینی از رابطه بین زندگی شهری و منظر شهرهای مدرن نشان دهند (وود^۵، ۲۰۱۰). آن‌ها معتقد بودند که هر فرد دارای یک تصویر یا نقشه از مناظر شهری است که با آن پیوند عمیقی دارد که این تصاویر و نقشه‌های افراد از محیط شهری، تجسمی از مناظر ادراکی محیط زندگی آنان است (بنتلی، کرامر، همیلتون و بساپور^۶، ۲۰۱۲). روش و تکنیک نقشه‌برداری لینچ و دبور با ظهور نقشه‌برداری انتقادی در حوزه تحلیل گفت‌وگوهای جدیدی قرار گرفتند. و از دهه ۱۹۸۰ پژوهشگران با استفاده از نقشه‌برداری ذهنی به تحلیل بازنمایی فضای شهری پرداختند؛ در واقع مطالعات از فضای دوم-بازنمایی فضایی در نقشه‌های ذهنی از زمانی آغاز شد که از دهه ۱۹۷۰؛ مشهورترین محققان که در زمینه نقشه‌برداری ذهنی مطرح بودند، تحقیقات لینچ و دبور^۵ را دنبال نکردند و رویکردهای غیر پوزیتیویستی که بر پیوند مطالعات میان تعلق اجتماعی و فضایی احساسات تأثیر عوامل قومی-نژادی و محل سکونت تأکید داشتند؛ را در دستور کار خود قرار دادند (کساپو و بلوغ^۶، ۲۰۱۱). دومین بعد فضایی مورد تحلیل در مطالعات نقشه‌برداری ذهنی/شناختی چشم‌انداز فضایی تصور شده یا بازنمایی فضایی است، که این چشم‌انداز با انتقاد بر معرفت‌شناختی و اندیشه‌ای چشم‌انداز فضای نخست مادی فیزیکی یا عملکرد فضایی در مطالعات نقشه‌برداری ذهنی ظهور کرد، و همچنین تحلیلگران فضای نخست معرفت‌شناسی فضای دوم را در اهداف مطالعاتی خود پذیرفتند (کوتری و عموری^۷، ۲۰۱۸). فضای دوم-بازنمایی فضایی- مفهوم‌سازی فضای نخست-عملکرد فضایی- است. این فضا تخیل و تصویری است؛ که دنیای مادی و فیزیکی را در مفاهیم فشرده ذهنی ارائه می‌دهد. فضای درک شده را می‌توان به‌عنوان فضای مفهومی یا فضای بدون زندگی «غیرقابل‌باور^۸» در نظر گرفت (گرونلوند^۹، ۱۹۹۳). سوچا فضای دوم را در مقابل فضای تصور شده یا بازنمایی فضایی دیالکتیک لوفور می‌داند. به‌گونه‌ای که فضای دوم شامل تجسم تصورات فضایی است، چشم‌اندازهای فضای دوم ذهنی‌تر

¹ Crampton

² Perkins

³ Wood

⁴ Bentley, Cramer, Hamilton & Basapur

⁵ Debord

⁶ Csapó & Balogh

⁷ Kosari & Amoori

⁸ Peopleless

⁹ Gronlund

هستند و مربوط به افکار مرتبط با فضا می‌باشند (سوجا^۱، ۱۹۹۶). فضای شهری بیشتر در این بعد چشم‌انداز ذهنی یا خیالی یا نسبی است. که تصورات، افکار انعکاسی، و بازنمایی نمادین تصور می‌شود، یک فضای متصور تخیل از فضای شهری است (لی و ژو^۲، ۲۰۱۸). فضای دوم بازنمایی فضای برنامه‌ریزان و شهروندان است که فضا را مدل‌سازی کرده و آن را مفهوم می‌کند. این فضاها ذهنی، نمایانگر قدرت، ایدئولوژی، کنترل و نظارت هستند (سوجا^۳، ۱۹۸۹). بازنمایی فضایی چشم‌اندازی نشانه‌شناختی و یا رمزگذاری شده است. این فضای بازنمایی شده در بناها و سازه‌ها، اسناد برنامه‌ریزی، نقشه‌ها و هر چیزی می‌تواند رمزگذاری شده باشد (نگ، تانگ، لی و لیونگ^۴، ۲۰۱۰). اهمیت بازنمایی فضایی از آنجاست که شیوه تفکر جوامع را در باب فضا/مکان روشن می‌کند و می‌تواند پیامدهای مادی و عینی خاصی برای آینده مکان‌ها و فضاها داشته باشد (لفور^۵، ۱۹۹۱). یک فضای تصور شده مکانی برای اعمال قدرت اجتماعی و سیاسی است. در اصل این فضاها است که برای دست‌کاری کسانی که در درون آن‌ها وجود دارد، طراحی شده است. این فضای است که آگاهانه تولید، رمزگذاری و تصور می‌شود، فضایی از سیاست، ایدئولوژی‌ها و اقتصاد است (گوچ^۶، ۲۰۰۱). از این منظر فضای دوم-بازنمایی فضایی، نقشه‌های ذهنی می‌تواند در جغرافیای انتقادی به‌عنوان ابزاری برای کشف روایت‌ها و منظره‌های فکری از فضای فیزیکی تولیدشده شهر باشد (گریگوری^۷، ۲۰۰۰). به‌گونه‌ای که نیروهای هژمونیک سوژه‌های نقشه‌های ذهنی و روایت‌های مختلف ذهنی جامعه را تحت تأثیر قرار می‌دهند. در این زمینه، فضا به‌عنوان یک محصول تعاملات مفهومی است. این فضا هرگز یک سیستم بسته نیست؛ و همیشه در حال ساخت و باز ساخت است (میسسی^۸، ۱۹۹۹). درواقع، بازنمایی فضای انتزاعی به روابط تولید اجتماعی-فرهنگی و سیاست‌گرفته‌خورده است. این فضا در همه‌ی بناهای تاریخی و برج‌ها، کارخانه‌ها و محدوده‌های اداری و فضاها عمومی، اقتدارطلبی بوروکراتیک و سیاسی و به‌عبارت‌دیگر در فضای سرکوب‌گر ظهور و بروز عینی می‌یابند (مریفیلد^۹، ۱۹۹۳). قدرت و دانش بسان فرایندی در فضای دوم-مفهومی؛ نقشه‌های ذهنی افراد طبقات مختلف شهری را به چالش می‌کشند، برای دولت تکنیک-ابزار قدرت و دانش توسط سلطه-طبقه اجتماعی-اعمال می‌شود. چون این فضای بازنمایی را دولت و طبقه مسلط با قدرت و دانش هژمونیک برنامه‌ریزی در فضای فیزیکی و کالبدی شکل می‌دهند. شکل ۲ نقش بازنمایی فضایی نقشه‌برداری ذهنی/شناختی را نشان می‌دهد. در این اندیشه مخاطب-سوژه-به‌منزله‌ی عضوی از گروه‌های اجتماعی-فرهنگی هستند، گروه‌هایی که بر مبنای آن‌ها استراتژی‌های مقاومت و کنش‌های هدفمندشان را از متن شهر برداشت می‌کنند. «آگاهی طبقاتی» یا شکاف بین موقعیت فرد و مجموع ساختارهای طبقاتی که در آن قرار دارد تفکر یا تجربه فردی را شکل می‌بخشد. که این ایدئولوژی، با استفاده از بازآمدهای آگاهانه و ناآگاهانه نقشه‌برداری ذهنی/شناختی هماهنگ می‌شود (پرالِدو^{۱۰}، ۲۰۱۶). نقشه‌برداری ذهنی/شناختی، یک تقلید ساده از واقعیت بیرونی نیست؛ نقشه‌برداری ذهنی ابزاری برای بازتعریف ایدئولوژی به‌مثابه بازنمایی روابط خیالی سوژه با شرایط ساختار واقعی فضا است و نقشه‌های شناختی کلیتی را تصویر می‌کنند که فراتر از درک ما است. در واقع، آگاهی فضایی مستلزم کنشی ذهنی از سوی افراد است که با تولید دانش ایدئولوژیک ارتباط دارد (جیمسون^{۱۱}، ۱۹۹۱). بنابراین فضای دوم در نقشه ذهنی شهر صوری و خنثی نیست، در خلأ وجود ندارد بلکه سیاسی و دارای محتوای تاریخی است. دانش برنامه‌ریزی آن را به مثابه ابژه‌ای علمی مطرح می‌کند و آن را وسیله‌ای می‌داند که می‌تواند برای فروش به‌سان کالا بازنمایی، همگن، تقسیم و برای منظورها خاص بخش‌بندی و تفکیک گردد و آن‌ها به کمک بازنمایی فضا در دانش فضایی چگونگی تولید، سازمان‌دهی و مصرف فضا و میزان عاملیت فردی گروه‌های مختلف در فضا را نیز کنترل می‌کنند.

¹ Soja

² Li & Zhou

³ Soja

⁴ Ng, Tang, Lee & Leung

⁵ Lefebvre

⁶ Gotsch,

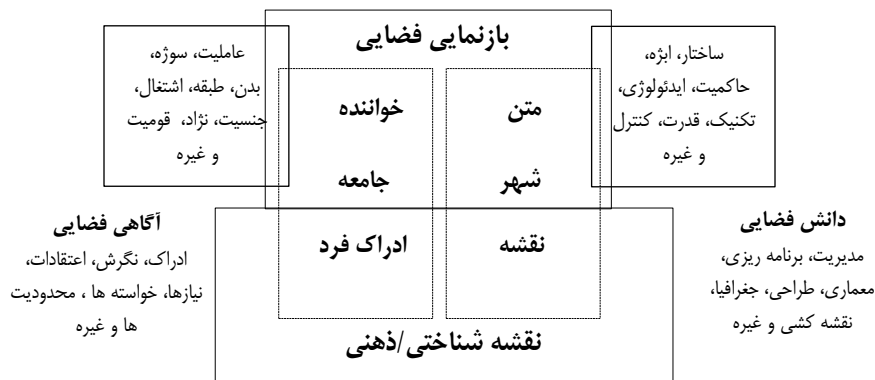
⁷ Gregory

⁸ Massey

⁹ Merrifield

¹⁰ Peraldo

¹¹ Jameson

شکل ۲. ساختار نقشه شناختی/ذهنی در بازنمایی فضایی شهری

روش پژوهش

رویکرد این پژوهش به دلیل مناسبت با موضوع مطالعه یعنی نقشه‌برداری ذهنی افراد از شهر کیفی است. روش‌شناسی تحقیق مبتنی بر روایت/تاریخ شفاهی افرادی است که در رویدادهای محیط زندگی خود شریک بوده‌اند یا آن رویدادها را مشاهده کرده یا حوادث گذشته را که شنیده‌اند برای نسل آینده نگهداری کرده‌اند. حجم نمونه از جامعه آماری دوطبقه اجتماعی ساکنان رسمی منطقه یک و ساکنان غیررسمی منطقه چهار شهر رشت است و تعداد نمونه با توجه به کیفیت بودن ماهیت تحقیق با کمک تحقیقات پیشینه موضوع میانگین ۶۰ نفر برای هر جامعه به‌صورت جداگانه در نظر گرفته شده است و این نمونه‌گیری برای تحقیق حاضر بر پایه نمونه‌گیری نظری تأیید شده است. با توجه به ماهیت موضوع پژوهش - فضای دوم - مفهومی، تصور شده یا بازنمایی فضایی - برای برداشت اطلاعات از روش‌های «مصاحبه شفاهی همراه با مشاهده میدانی» استفاده شده است. برای تجزیه و تحلیل داده‌های جمع‌آوری شده از روش تاریخ شفاهی به روایت بصری در سیستم اطلاعات جغرافیایی (GIS) استفاده شده است. در این مرحله دست به کدگذاری و نشانه‌شناسی از اطلاعات تاریخ شفاهی جوامع زده و آن را در قالب نقشه روایتی بصری ایجاد کرده که بر آشکار شدن وقایع و تجربیات افراد در فضا تمرکز دارد (کوان^۱، ۲۰۰۸). این مرحله به این صورت است که بعد از جمع‌آوری اطلاعات کیفی تاریخ شفاهی - نقشه‌های ذهنی، مصاحبه‌ها، گفتگوها، یادداشت‌ها و عکس‌ها - جوامع از فضای مفهومی شهر، برای وارد کردن اطلاعات به نقشه پایه در جی‌آی‌اس لازم است ابتدا این اطلاعات کیفی مورد مطالعه کدگذاری شوند. بسته‌های کمی GIS معمولاً از عملکرد کیفی داده‌ها و تجزیه و تحلیل آن‌ها پشتیبانی نمی‌کنند. معمولاً این تحلیل‌ها به کمک سیستم‌های تجزیه و تحلیل داده‌های کیفی کامپیوتری (CAQDAS)^۲ چون ATLAS.ti و NUD*IST انجام می‌گیرد (دینگ و کوان^۳، ۲۰۰۴). در این روش مصاحبه به‌صورت متن، تصویر، صوت و ویدئو قابل کدگذاری می‌شوند. و در نهایت داده‌های کیفی کدگذاری شده با استفاده از روش‌های جی‌آی‌اس کیفی با اطلاعات پایگاه داده جغرافیایی ترکیب می‌شوند. کدگذاری در اینجا به‌وسیله نرم‌افزار ATLAS.ti صورت گرفته شده است. هدف از ATLAS.ti کمک به محققان کشف و سیستماتیک تجزیه و تحلیل پدیده‌های پیچیده پنهان در داده‌های بدون ساختار - متن، چندرسانه‌ای، زمین‌شناسی - است. بعد از کدگذاری داده‌های کیفی پژوهش به‌منظور تجزیه و تحلیل، اطلاعات وارد محیط GIS شده است. برای نمایش نقشه روایت بصری نهایی می‌توان از روش تجسم دوبعدی سطوح تراکم هسته در جی‌آی‌اس استفاده شده است.

$$f(x) = \frac{1}{nh^d} \sum_{i=1}^n K\left(\frac{(x - X_i)}{h}\right)$$

¹ Kwan

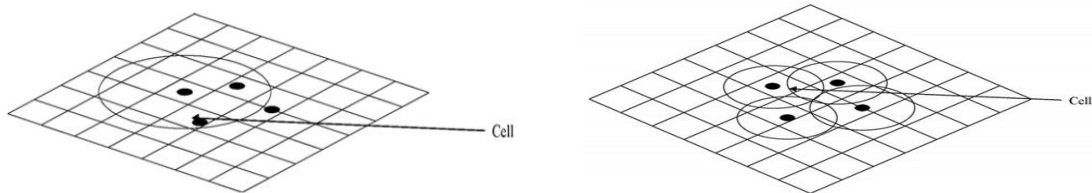
² Computer-aided qualitative data analysis systems

³ Ding & Kwan

فرمول ۱. تجسم دوبعدی سطوح تراکم هسته
(مورا-گارسیا، سسپید-لوپز، پریز-سانچز و پریز-سانچز^۱، ۲۰۱۵)

در فرمول تخمین سطوح تراکم هسته فضایی در تابع چگالی کرنل $fn(x)$ تخمین چگالی در واحد مکانی x ، h شعاع جستجوی تعریف شده، n تعداد تصادفات در همسایگی x داخل شعاع جستجوی h ، k تابع چگالی کرنل به منظور محاسبه‌ی اثر فاصله و di مسافت مابین مکان تصادف X و i امین رویداد است.

شکل ۳. روش سطوح تراکم هسته (راست) و سطوح تراکم ساده (چپ)
برگرفته از: پولوگورتا، کریشناکومار و نامبیسان^۲، ۲۰۰۷

یافته‌ها و بحث

برای بازنمایی فضای مفهومی شهر، راه‌های بسیاری وجود دارد که از آن جمله می‌توان به حضور در فضا و گفت‌وگو با ساکنین و مخاطبان فضا اشاره کرد. در این پژوهش با ترکیبی از واقعیت روزمرگی و بازنمود این واقعیت در تاریخ ذهن کسانی که آن را مستقیم و غیرمستقیم در دوره معاصر تجربه می‌کنند روبه‌رو هستیم. در اینجا این تاریخ‌های شفاهی به صورت مصاحبه شفاهی - نقشه‌های کروکی و گفتگوی رودررو - از ساکنان و مشاهدات میدانی - یادداشت‌برداری و عکس‌برداری - از فضای شهر رشت اخذ شده است. ابتدا در این بخش برحسب هدف پژوهش با کمک مصاحبه‌های شفاهی به توصیف روایت‌های ساکنان رسمی منطقه یک و ساکنان منطقه چهار از بازنمایی فضایی شهر رشت می‌پردازیم. نقشه دوطبقه اجتماعی ساکن شهر رشت در روایت/تاریخ شفاهی معاصر آن‌ها از شهر تفاوت‌های فراوانی را نشان داده است. در این مصاحبه‌ها به صورت گفتگو شفاهی دوطبقه ساکن در سکونتگاه‌های رسمی و غیررسمی شهر رشت بازنمایی فضایی مفهوم تاریخ معاصر شهر خود را در دوره‌های مختلف -صوفیه و قاجار، پهلوی اول و دوم، جمهوری اسلامی و اکنون- بازگو می‌کنند. در ابتدا چیزی که طبقه اجتماعی ساکن در سکونتگاه‌های غیررسمی شهر رشت از روایت/تاریخ شفاهی معاصر خود برای بازنمایی فضای مفهومی شهر رشت ارائه می‌دهند مسائلی چون: حاکمیت دولتی بر ساختار شهری، تخریب و بازسازی، مسئله اشتغال مهاجرین، تسلط بخش سرمایه‌دار، اداری- تجاری‌سازی، مالکیت و زمین‌خواری، اکولوژی طبقات اجتماعی، تقسیم‌کار شهری و مسائل اجتماعی-فرهنگی/قومیتی و غیره است. در حالی که؛ طبقه اجتماعی ساکن در سکونتگاه‌های رسمی شهر رشت روایت/تاریخ شفاهی معاصر متفاوتی را ارائه می‌دهد که درگیر در مسائلی چون: توسعه دولتی-خصوصی سازی، برنامه‌ریزی طرح محور، شهرک‌سازی منطقه‌ای، انبوه‌سازی، بازآفرینی و نوشهرگرایی، طبقه خلاق، تخصص و حرفه‌گرایی، مصرف محوری و غیره را مطرح کرده‌اند. که در اینجا تعدادی از مصاحبه‌های منتخب این دوطبقه اجتماعی ساکن در شهر رشت را بازگو شده است. دو مصاحبه ذکر شده در زیر نمونه از گفتگوهای پرسش‌شوندگان در ارتباط با بازنمایی فضایی تحولات نظام اقتصاد سیاسی قبل از انقلاب در شهر رشت است.

تا قبل از مهاجرت به شهر در روستاها رابطه ارباب رعیتی-تبولداری- بود به گونه‌ای که ما بر روی زمین‌های خان‌ها کار می‌کردیم اما بعد از اصلاحات ارضی اربابان که قبل از این به‌عنوان زمین‌داران روستایی بودند در شهر ساکن شدند و در دستگاه‌های دولتی نفوذ کردند. وضعیت زمین‌ها تغییراتی داشتیم ولی مردم هنوز دوست داشتند بر روی زمین کار کنند تا قبل از اصلاحات ارضی من و خانواده‌ام تمایلی به سکونت در شهر رشت نداشتیم ولی در پی این اتفاقات برخی ساکنان روستایی مثل ما مجبور به مهاجرت شدیم برای اینکه فرزندانمان آینده بهتری داشته باشند.

¹ Mora-García, Céspedes-López, Pérez-Sánchez & Pérez-Sánchez

² Pulugurtha, Krishnakumar & Nambisan

در شهر رشت مردم فقیر معمولاً به کشاورز در روستایی اطراف شهر می‌رفتند و کسانی که پولدار بودند در ادارات دولتی بودند و آن‌ها مالک زمین یا تجار ابریشم بودند. پدر من مثل بقیه کسانی که در روستا زندگی می‌کردند کشاورز بود، بعد از پدر من و بردارم توانستیم زمین خریداری کنیم. با سلطنت پهلوی دوم و ساخت کارخانه‌ها، کارگاه‌ها و صنایع در شهر رشت... زمین‌های کشاورزی برای امرا و معاش اکتفا می‌کردند. ولی نمی‌توانستند نیازهای آن زمان خود را برطرف کنند. برخی زمین‌ها رو فروختند به دولت، مقداری از زمین‌ها را دولت از مردم گرفت و باقی زمین‌ها را برای امرامعاش نگهداشت‌اند و هنوز کشاورزی می‌کردند.

در این دوره فرایند صنعتی شدن، در کنار شهری شدن و مدرنیزاسیون شدت پیدا کرد، روستائینی که زمین‌های خود را فروخته و به شهر رشت مهاجرت کرده بودند، عمدتاً به‌عنوان کارگر غیر ماهر در کارخانه‌های بزرگ صنعتی به کار مشغول می‌شدند. مالکان زمین‌های کشاورزی روستاهای اطراف شهر رشت وضعیت مشابهی را تجزیه کردند زمین‌های کشاورزی حومه شهر رشت یکی پس از دیگری برای اسکان مهاجران روستایی بفروش رفته و بر قیمت آن‌ها افزوده می‌شد. در ادامه کلیه این عوامل باعث می‌شدند تا این مهاجرین، از نظر زندگی اجتماعی در نامرغوب‌ترین نقاط شهر و یا حاشیه آن زندگی نمایند.

اینجا قبلاً روستا بود بعدها چند کارخانه ساخته شد در نزدیکی این روستاها مردم این روستاها شغل خود که کشاورزی بود رو رها کردن و در این کارخانه‌ها مشغول به کار شدن این کارخانه‌ها باعث شد مهاجران دیگر از روستاهای دیگر استان و استان‌های همسایه به اینجا مهاجرت کنند. برای همین ساکنان روستایی اینجا زمین‌های کشاورزی خود را تفکیک کردن و به این مهاجران فروختند برخی افراد دولتی در اول انقلاب زمین‌های که بلا تکلیف بودند با نسق به مالکیت خود درآوردند و به مهاجرین می‌فروختند برخی این زمین‌ها به چند نفر فروخته شد که مشکلات مالکیتی پیدا کردند.

در دوره پهلوی دوم با رشد صنایع تولیدی رشد فزاینده مهاجران کارگر درون و برون‌استانی برای اشتغال در کارخانه‌های شهر رشت ازدیاد یافت و در ادامه با تغییرات در نظام سیاسی در اوایل انقلاب مالکان زمین‌های کشاورزی و باندهای سیاسی زمین‌های کشاورزی و یا با مالکیت نامشخص در منطقه نامرغوب شهر را باز تقسیم کردند. و به‌صورت نسقی به مهاجران بی‌سرنه شهری فروختند. در مجموع اوایل انقلاب با شیوع شعارهای عدالت، برابری و ... فرصت مناسبی بود تا برخی مهاجران بتوانند در حیات اقتصادی شهر به اشکال مختلف خود را ادغام کنند. این امر عمدتاً به دلیل ضعف کنترل انضباطی فضا دولت نوپای مستضعف‌گرا بود. تملک و تصرف زمین و نحوه تفکیک و استفاده از آن خارج از چارچوب‌های معمول و متعارف رسمی، قانونی و بدون اخذ مجوز از نهادهای رسمی صورت می‌گرفت.

من و بردار منم از تالش حدود بیست سال پیش برای کار به شهر رشت اومدیم و چون اون موقع درآمد پایینی داشتیم در محله جماران که کارگرنشین بود به خونه مشترک اجاره کردیم بعد کم کم که جا افتادیم تونستیم زمین ۱۶۰ متری نسقی بخریم و دوتا خونه توی این زمین درست کنیم. امکانات اینجا جالب نبود شهرداری به این مناطق نمی‌رسید اینجا هنوز بسیاری خونه‌ها کنترل برق ندارن...

وقتی من به رشت اومدم به خاطر گرانی زمین و خونه به اینجا اومدم یعنی نمی‌توانستم جای دیگه برم کسی که درآمدی پایین داره خب مسلماً حق انتخاباش کمتر میشه اینجا برخی‌ها هم بودن وضع درآمدیشون بهتر شده و از اینجا رفتن ولی کسانی که بی‌پولی کشیدن همین‌جا ماندن و مجبور شدن همین زمین‌های روستایی-کشاورزی رو بخرند و خونه بسازن، الان شما نگاه کنید خیلی خونه‌ها کوچیک و درهم برهمه برا همینم که این خونه‌ها سندی، مدرکی ندارن نهادهای دولتی مثل شهرداری بهشون نمی‌رسه نه امکاناتی نه خدماتی، در گذشته اینجا کلاً بیرون شهر بوده جدیداً جزء شهر قرارش دادن.

پروژه صنعتی شدن، باعث گردید تا شهر رشت مبدل به عرصه‌ای برای نمایش شکاف طبقاتی محله‌های شهری شود. جمعیت روستایی مهاجر به رشت عمدتاً به دلیل گرانی مسکن، بیکاری و امثالهم در خارج حریم شهر سکونت می‌کردند. برخی از این افراد به دلایل صنایع به اطراف شهر کوچ می‌کردند، به‌علاوه وجود روستاهای در مناطق حاشیه‌ای رشت که برخی از آن‌ها فاقد امکانات شهری بودند و خود باعث افزایش حاشیه‌نشینی شهری می‌شدند سرانه دسترسی به امکانات شهری به دلیل افزایش شهرنشینان در این مناطق روزبه‌روز کمتر می‌شد.

پدر من از مهاجران ترک‌زبان بودند که قبل از انقلاب به شهر رشت اومدن و در کارخانه‌های مختلف شهر رشت کار می‌کرد من هم خودم اینجا ازدواج کردم و ساکن شدم بیشتر ساکنان محله ترک زبان هرچند درصدی گیلکی زبان هم هستند. بیشتر کسانی که تو این محله ساکن پدرانشان در کارخانه و کارگاه‌ها کار میکردن ولی خودشان الان به کارهای دیگه مشغولن مثلاً بعضی‌ها دستفروشی دارن، راننده تاکسی و حتی موادفروش هم هستند. خود من اوایل در یک کارگاه لباس کار می‌کردم بعد از تعطیلی کارگاه در سال ۸۲ به کار دستفروشی مشغول شدم بهتر از بیکاریه، خانم کمکم به مغازه که در کنار خونه داریم را اداره میکنه...

در اواخر دهه هفتاد و آغاز دهه هشتاد بودش که خیلی از صنایع تولیدی شهر با بحران‌های مالی مواجه شدن و اکثر این کارخانه‌ها و کارگاه‌ها در شهر تعطیل شدن پس از آن دولت سازندگی سعی خودش کرد که کارخانه‌ها رو با روش مزایده به بخش خصوصی واگذار بکنه. این قضیه هر چند نتونست علایجی برای کارگران بیکار با حقوق‌های معوقه بشه ولی باعث از بین رفتن کامل بخش صنایع تولیدی و تخریب این کارخانه‌ها و استفاده از زمین‌های این کارخانه‌ها برای مالکان پایتخت‌نشین در دولت شد.

توسعه ناموزون بیشتر به سیاست‌های برنامه‌ریزی دولتی وابسته بوده و روند بورس‌بازی و معاملات اقماری زمین نیز از عوامل این توسعه ناهماهنگ بوده است. از طرف دیگر رشد فزاینده مهاجرت‌های روستا-شهری باعث تغییر در وضعیت کشاورزان حاشیه شهر و یا گسترش محلات فقیرنشین در حاشیه شهر رشت شده است. افزایش مهاجران روستایی در مناطق حاشیه‌ای شهر رشت، و به‌موازات آن تعطیلی کارخانه‌ها بر جمعیت بیکاران شهری هم افزوده می‌شود، سیاسی‌کاری مسئولان دولتی واگذاری صنایع تولیدی به جمعی از مدیران در جهت کاهش تصدی‌گری دولت در اقتصاد، جز تعطیلی بخش تولیدی شهر حاصلی نداشت. کارخانه، به‌عنوان مخروبه تلقی شده، مسئولان سیاسی به‌عنوان خریدار با استفاده از رانت به بهانه خصوصی‌سازی کارخانه‌ها را در اختیار گرفته و بنا به دلایل مختلف من‌جمله مرغوبیت زمین و دستگاه‌های صنعتی به‌انحاء مختلف کارکنان را گرفتار و معطل کرده و از فروش زمین و دستگاه‌ها سود بردند. با به وجود آمدن این وضعیت برخی از این روستائیان غیرماهر به فعالیت‌های غیررسمی روی می‌آوردند، مثلاً به کارهای غیر مولد و خدماتی مثل دست‌فروشی و سیگارفروشی و امثال آن مبادرت می‌کردند.

قبلاً چند کارخانه چوب در قسمت نخودچر و عینک بوده که متناسب با آن‌ها خانه‌های کارکنان و کارگران این کارخانه‌ها اینجا شکل گرفته بوده و مردم همه همدیگر را می‌شناختن و روابط نزدیکی داشتند. اما الان در این منطقه همه‌چیز ساخته می‌شه به‌جز کارخانه و الان دیگه هتل‌ها و رستوران‌ها در قسمت شرقی و شمال شهر جای اشتغال کارگران هست این رستوران‌ها و هتل‌ها کارگرا جوان و متخصص مخوان که از جاهای دیگر میان و جایی برا ما نیست، تو این منطقه قسمت‌های زیادی که من از آن‌ها خاطره دارم تغییر کردند. راستشو بخواید من با شکل تغییرشان مخالفم الان نهادهای دولتی دست‌به‌دست به عده دارن برا خودشان از این وضعیت استفاده می‌کنند.

کارکردهای بنیادین بازسازی و توسعه مجدد شهر جداسازی صنعت از محل سکونت و تخصص‌یابی در صناعی است که طبقه کارگر ساده که قبلاً اهرم چرخ این صنعت بودند در آن جایگاهی ندارند. پیدایش بخش خدماتی در منطقه رسمی شهر در مقابل رکود بخش تولیدی در منطقه غیررسمی شهر با کمک فرایند برنامه‌ریزی شهری در جهت جداسازی صنعت و محل سکونت تلاشی -خودآگاه یا ناخودآگاه- دولتی با سرمایه طبقه متوسط برای بیرون کردن قشر کارگر غیرمتخصص از بخش اقتصاد رسمی شهر بوده است.

در گذشته این محله‌ها مثل بازار بودن و مایحتاج زندگی در کنار محل سکونت تأمین می‌شد، روابط خاصی در بین مردم محل وجود داشته که باعث می‌شده مردم در کنار هم زندگی کنند؛ اما متأسفانه با تغییر سبک زندگی اجتماعی و افراد جدید و ناشناس به این محله آمدند و اهالی محل که بیشتر آن‌ها در گذشته سرمایه‌دار بودند به محله‌های بالا شهر نقل مکان کردند و خانه‌های خود را تخریب یا فروختن و قدیمی بودن خانه‌ها بهانه‌ای شد تا مالکان آپارتمان‌سازی را در محله‌های قدیمی شهر آغاز کنند و پول کلانی به جیب بزنن.

به‌آرامی کسانی که وضع مالی بهتری داشتند زمین‌های بالاشهری رو خریدن و خانه و کار و زندگی خود رو بردن شهرک گل‌سار جدا شدند. فکر کنم حدود دهه ۴۰ بود که بخش خصوصی در این منطقه بخش خدماتی-تجاری شهر را شکل داد و حتی بسیاری از ادارات دولتی از مرکز شهر به اینجا انتقال یافتند. اکثر خدماتی که در این منطقه ارائه می‌شود مورد نیاز همین طبقه مرفه نشین بودند اگه نگاه کنید خبری از فضاهای عمومی و همگانی در اینجا پیدا نمی‌کنید.

فضای شهری به تدریج تحت تأثیر ایدئولوژی حاکم دولت تغییر می‌کرد و از وضعیت مصرفی به سمت مبادله‌ای حرکت کرد و خیابان‌ها و محلات به تدریج از همدیگر متمایز می‌شدند و تمایز آن‌ها از این به بعد نه بر مبنای قومی-مذهبی یا فرهنگی بود که تمایز آن‌ها بر اساس اجتماعی-اقتصادی بود. پیش از آن در محله‌های قدیمی اقشار مختلف اجتماعی مقامات، تجار، صنعتگران و فقرا در کنار همدیگر زندگی می‌کردند اما با تحولات نظام برنامه‌ریزی شهری ثروت جدید در حرکتی نسنجیده به سمت شهرک‌های مرفه نشین در بالا شهر سرازیر شد. و فضای شهر کهن که مبتنی بر تمایزات محله‌ای بود، اما این بار تمایزات رسمی-غیررسمی شهر جای آن را گرفت. از لحاظ فضایی در شهر رشت به تدریج محلات مرفه نشین، اعیانی، دولت‌مند در مقابل محلات فقیرنشین، مستمند و بی‌دولت شکل قرار می‌گیرند.

ما اوایل که به شهر رشت اومدیم شهر تغییر زیادی کرد تا الان در دوره دولت پهلوی ساخت ادارات، نهادهای نظامی، خیابان‌های ها را شروع کرد. همه کارهای مردم اداری شد برخی مردم آشنایی نداشتند چون اکثر پدران ما یا بی‌سواد بودند یا نمی‌خواستن این

تغییرات رو قبول کنن. ولی کسی نمی‌توانست جلو این تغییرات رو بگیره کم کم همه چی جا گرفت. مردم باید قبول می‌کردند! ما که اون زمان جوانتر بودیم بیشتر استقبال می‌کردیم.

دوره پهلوی چندتا مسئول دولتی/نظامی ساختمان‌های اداری ساختن خیابونا رو به دستی کشیدن همه چی رو آماده کردن تا رژه، نمایش‌ها و جشن‌های سلطنتی رو در میدان شهرداری به نمایش بگذارند. یکی از دوستانم که پدرش دولتی بود برام تعریف می‌کرد که وقتی پدرش مسئول دولتی بود با کنسول روسیه برای احداث ساختمان‌ها و خیابان‌ها در ارتباط بودند. دولت پهلوی و کنسول روسیه در ساخت و تغییر شهر رشت تأثیر زیادی داشتند. خیلی از ساختمان‌ها و بناها اصلی مرکز شهر رشت به همون دوره‌ها بر می‌گرده که همه چی به سرعت دولتی/نظامی شد.

شهر رشت علاوه بر ماهیت صنعتی/تولیدی، ماهیت اداری/سیاسی نیز در اختیار گرفت. دولت به دنبال تغییر فضای شهری که اهداف دولت در زمینه‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی و سیاسی در آن تأمین شود، علاوه بر آن دولت با ایجاد طبقه بوروکراتیک-نظامی پایگاه قوی برای رسیدن به اهداف خود در شهرها فراهم کرد. هدف مهم دولت توسعه نقش اداری/سیاسی شهر و فراهم ساختن زیرساخت‌های لازم برای کنترل سیاسی فضای شهری بود که در شهر رشت فراهم می‌شد. برای این منظور دولت از یک دولت انتظامی به یک دولت برنامه‌ای تبدیل شد که از بالا به پایین برنامه‌ریزی می‌کرد.

ادارات که ساخته شده بود روستایا بخصوص برای کارهای قضایی از روستا به شهر می‌آمدند. صبح که می‌رفتی می‌دیدي همه روستاییان به صف طویل جلو ساختمان‌های اداری کشیدن. هر کی به نامه تو دستش بود که خودشم نمیدونست چی نوشته...مردمی که قبلاً با طول و غروب خوشید زندگی می‌کردند و شغلشون کشاورزی بود الان دیگه رو ساعت زندگی میکردن زندگیشون اداری شده بود. هر کی شکایتی، دادخواستی، مشکلی داشت باید میومد شهر رشت پیش همین ادارات که دولت برای تسریع کار مردم احداث کرده بود حل‌وفصلش بکنه. این ادارات تازه کار چون زیر نظر حکومت در تهران بودند خیلی ضعیف به کار مردم رسیدگی می‌کردند.

بیشتر جوانا فهمیدن که دیگه کشاورزی و روستایی بودن نمیتونه اونا رو به‌جای برسونه کسایی که وضع مالی بهتری داشتند به مدرسه میرفتن تا اینکه مشغول و استخدام در بخش دولتی بشن، استخدامیان دولتی که بیشتر آن‌ها فرزندان مالکان زمین دارا ساکن شهر بودند از نظر مالی وضعیت مناسبی برخوردار بودند که ارتقاء تحصیلات می‌توانستند از لحاظ سیاسی پیشرفت کنند. کسایی که پدرانشان در شهر رشت به پولداری در چند نسل معروف بودند در انتخابات‌های مختلف راحت‌تر رأی می‌آوردن.

دولت برای فضای جدید تولیدشده که بیشتر توسط برنامه‌ریزان شهری و معماران طراحی و اجراشده است، نیاز به طبقات جدید شهری دارد که علاوه بر اینکه پایگاه سیاسی/اجتماعی دولت باشد بتواند از فضای تولیدشده استفاده کند، در نتیجه چنین سیاستی یقه‌سفیدان و سرمایه‌داران صنعتی به‌عنوان طبقه متوسط شهری ایجاد می‌شود. این طبقات جدید به‌عنوان نیروی محرکه سرمایه‌داری دولتی عمل می‌کنند و در انباشت سرمایه در شهرها به دولت کمک می‌کنند، نتیجه آن مهاجرت‌های عظیم روستایی است که نیروی کار لازم را برای دولت سرمایه‌دار و صاحب ثروت فراهم می‌کنند. دخالت دولت از اعمال حاکمیت کارکنان خدمات عمومی و دولتی در شهرها بیشتر شد. مالکین و زمین‌داران نه‌تنها قدرت اقتصادی را در شهر اختیار داشتند بلکه با استخدام در بخش دولتی قدرت سیاسی را هم به دست گرفتند. اشتغال در رشت به نسبت روستاها بیشتر شد. شکل‌گیری نهادهای بوروکراتیک و صنایع در این حوزه نقش مؤثری داشتند.

در مرکز شهر چند خیابان را احداث کردند مابقی خیابان‌ها و کوچه‌های فرعی مورد توجه نبود بیشتر خیابان‌های که در بر خیابان‌های اصلی قرار می‌گرفتند سامان‌دهی شدند. و کسایی که بر روی این خیابان‌ها مغازه داشتند سود زیادی ببرند و مغازه‌ای بزرگ و شیک احداث کردند. با تغییرات شکل خیابان فعالیت مغازه‌ها هم تغییر کرده و کالاها و محصولات آن‌ها متنوع و لوکس شد.

بازار شهر مرکز فعالیت‌های مختلفی بود حتی بازارهای محلی هم در مرکز شهر بودند در پنجاه سال اخیر این روند تغییر کرد و خیابان‌ها، بازارها و فروشگاه‌های جدیدی را ساخته‌اند. همین پاساژ پله‌برقی اوایل انقلاب ساخته شد و حالا حالت مدرن‌تر گرفته است. خیابان‌های جدید مثل همین الان علاوه بر کارکرد اقتصادی که داشته جای برای نشان دادن محصولات مدرن روز نیز شده بودند.

متناسب با رشد نقش سیاسی/اداری در جهت نیاز طبقه متوسط تغییرات فضاهای فراغتی و تفریحی جدیدی شکل گرفت که کاملاً نسبت به گذشته شهر متفاوت بودند. دست‌اندازی به محله‌های قدیمی از طریق خیابان و احداث میدان و فضاهای عمومی ویژگی‌های بارز آن بود. این تغییرات از میان رویکردهای برنامه‌ریزی شهری خیابان نماد مدرنیته، خوش‌ساخت و محل دادوستد کالاها لوکس بود؛ اما در پس پشت این خیابان همچنان کوچه‌های قدیمی و پرپیچ شهر قدیمی قرار داشت

فضاهایی برای به نمایش درآمدن کالاهای لوکس و خارجی احداث شدند. کالاهای مختلف به فراوانی در این مغازه‌ها پیدا می‌شدند. علت اهمیت یافتن محلات جدید، خیابان و میدان در الزامات جدید نوسازی شهری، کالاهای جدید بود که نیازمند فضای متناسب با خود بود و ایجاد این فضا نیز نیازمند گسترش آن در بافت زندگی شهروندان بود و این امر خریداری و تخریب املاک را برای تأمین فضای لازم برای خیابان‌ها الزامی می‌کرد.

در دوره پهلوی با مهاجرت روستاییان به شهر و شیوع زندگی شهری نیازهای فرهنگی/اجتماعی جدیدی برای مردم شهر رشت به وجود آمد؛ و دولت وقت ساخت و احداث سینما سعدی، مجموعه شهرداری، خیابان امام، خیابان بیستون، سبزه‌میدان، خیابان شاه-علم الهدی، کتابخانه ملی و ... را در مرکز شهر احداث کردند. ساکنان شهر رشت که روزانه بر سرکار می‌رفتند برای گذراندن اوقات فراغت خود عصرها را در این مکان‌ها با گشت‌وگذار، خوردن، تماشا کردن و ... می‌گذراندند، برخی این مکان‌ها هنوز کاربرد خودشان رو دارن ولی برخی‌ها فقط نمادهای تاریخی شهر شده‌اند که از حکومت‌های قبلی بازمانده است. قبل از انقلاب خیابان‌ها و ساختمان‌های اصلی شهر بر روی برنامه قبلی ساخته شدند همگی منظم و باهم در ارتباط بودند و هر کدام برای یک چیزی ساخته شده بودند. مثلاً برخی اداری و برخی تفریحی بودند. البته فضاهای فرهنگی هم ساخته شده بود. کتابخانه، سینما، پست، هتل و خیلی ساختمان‌های دیگه آگه شما نگاه کنید می‌تونید اونا رو ببینید که دیگه برای ارزش تاریخی‌شون نگهداری میشن، هر چند برخی از این ساختمان‌ها در حال تخریب و هنوز کاری براشون نکردن.

با احداث بنای عظیم نمادهای قدرت را در شهر به نمایش گذاشتند جشن‌ها، مراسم، رویدادها از این میدان قدرت اشاعه میافت نیز به‌وضوح قابل‌مشاهده بود. درنهایت دولت امکانات مدرنی نظیر سینما، هتل، رستوران و... را در جهت تأمین نیاز طبقه متوسط جایگزین ساختار گذشته شهر کردند. در واقع شهر برای اهداف دولت حاکم طراحی می‌شود که نتیجه آن جراحی‌های بسیار عظیم در مرکز شهر رشت بود که بیشتر نهادهای سنتی به‌عنوان مانع توسعه فضای جدید قلمداد می‌شد و در نتیجه از ساختار فضای شهری محو یا انطباق داده شدند.

من در دوران کودکی خود باوجودی که خانه‌مان در محله عینک بود ولی مدرسه‌ام در محله وسط شهر بود به همین خاطر باید زمان زیادی برای رسیدن به مدرسه از خیابان طالقانی می‌گذشتم و از بازار که می‌گذشتم، از کوچه و خیابان‌های صدای مردم در بازار می‌آمد. اما الان این قسمت شهر زنده است کسی حاضر نیست اینجا زندگی کنه، با کوچه‌های بد و انباشته از زباله و سگ‌های ولگرد شده است. در همین راسته چند ساختمان خوشگل در گذشته بودند، که حال خانه‌های فلک‌زده‌ای به نظر می‌رسیدند که هر لحظه‌ای ممکن است فروریزند. دوران بچگی من رشت یک ده بسیار بزرگ بود مردم در این خیابان‌ها همدیگر رو میشناختن ولی الان به‌جز همسایه‌ها کسی از کسی خبر ندارد. ساختمان‌ها آنجا نیز چندطبقه‌ای دارد که برخی از آن‌ها کاملاً شبیه به برج و ساختمان‌ها مجلل بوده است. این ساختمان‌ها در میان خیابان‌های مجزا از هم ساخته شده‌اند. این منطقه گردشگاه‌های تجاری-تفریحی زیبا و بزرگی دارند و آن‌ها جدیداً بنا شده‌اند به‌غیر از ظاهر زیبایش، امکانات خوبی داره به همین خاطر به محیط‌ها انگیزه که همیشه من به خاطرش دارم.

از بین رفتن هر کدام از این خاطره‌ها، را چون زخمی بر تن شهر است. شاید بیش از هر مجتمع مدرن تجاری یا هتل‌های چند ستاره، یک‌خانه سنتی برای فرد یک خاطره باشد. اما در نقشه ذهنی ساکنان رسمی اغلب تاریخ شهر با تصویری بهتری نمایش داده شده است. گویی که تصویر شهر زیبا شناسانه و مد طلب است. کوچه‌هایی با ساختمان‌های بلند، برج‌های چندطبقه شهری و خیابان‌های خط‌کشی شده که خاطره معماری مدرن را ساخته است. همان‌گونه که مشخص است برای مصاحبه‌شونده ساختار اصلی شهر گویی از معماری مدرن به وجود آمده است. فرد با توجه به طبقه و جایگاه اجتماعی خود زیباشناسی متفاوتی از فضای شهری در ذهن خود را به تصویر می‌کشد. که متناسب با ویژگی‌های معماری مدرن و الگوی مصرفی آن است. اشاره به فضاهای با الگوی مدرن/جدید متناسب با نیاز این طبقه شهری که اغلب با پیشینه و حافظه تاریخی طبقه دیگر هیچ ارتباطی ندارد.

چند سالی هست مرکز شهر رشت را دوباره بازسازی کردن ولی چیزی که بیشتر توی این محدوده مرکزی شهر دیده میشه تجاری‌سازی است نه اینکه فضایی برای مردم باشه البته کارهای شده ولی کمتر به چشم میان من فکر می‌کنم اگر تغییراتی صورت گرفته یا برای این بوده که مرکز شهر رو یکم از فرسودگی خارج کنن و اقتصادشو رونق بدن مثلاً الان این فضای که درست شده موردپسند گردشگران هم هست چون استان گیلان جزو گردشگر پذیرترین مقاصد کشور هست خب برخی تغییرات برای تبلیغات گردشگری بوده و مردم عادی در نظر گرفته نشده باشند.

اینجا کلی خوب است، هرچند تغییر کرده بخصوص زمین‌های این منطقه. خیلی وقتا در این زمین‌ها را به یاد یاورم . الان دیگه جای این زمین‌ها را خانه‌ها، مغازه‌ها و... گرفتند. مغازه‌ها خیلی متفاوت شدن خیابونا همه آسفالت و تمیز شدن. تو بچگی من بغل همین مغازه‌ها زمینی بود داخلش مردم مراسمات مختلف رو می‌گرفتند. الان این منطقه با خیابون بزرگ به بالا شهر وصل شده و دسترسی را به مناطق توسعه‌یافته شهر راحت‌تر کرده است.

این منطقه کلاً هرروز دارن می‌سازن از وقتی که من بچه بودم تا الان صدتا مغازه، خونه و ... ساخته شده است. هرروز با ساخت یه مغازه یه اسم مد و برند جدید میخوره به گوشم تو این منطقه. برا من و دوستام مهمه مثلاً لباسمون رو کجا بخریم و با چه قیمتی به همین خاطر زود دوستام خبر می‌کنن میریم می‌بینیم چه خبره!!! نه اینکه همش اونا منو خبر کنن، این خبرا همیشه تو اطلاعات رو در و دیوار این کوچه خیابون این محله‌ها دیده میشه، بعضی وقتها هم من می‌بینم اونا رو در جریان میذارم.

در دهه اخیر بازسازی در مرکز شهر در ارتباط با منطقه رسمی شهر با طرح‌های ترافیکی، تجاری و گردشگری شکل گرفته است. بازسازی فضای شهری و متناسب با آن فضای خاطرات شهروند به‌گونه‌ای بوده است که این بازسازی فضا و چشم‌اندازی تجاری و گردشگر پسندی را ایجاد کرده است که به دنبال آن جامعه محلی مطیع آن شده است. بازنمایی این فضاها با تصاویر تبلیغاتی در فیزیک شهر در هم تنیده شده است. تغییرات در ساختار فیزیکی شهر و تصاویر تبلیغاتی مکانی توسط طبقه متوسط شهری در فضا مصرف می‌شود. تبلیغات مکانی بخشی جدایی‌ناپذیر از ساخت‌وساز و بازسازی شهر رشت شده است. این تبلیغات موردحمایت نهادهای-دولتی و غیردولتی-قدرتمند شهری است. و به‌عنوان بازنمایی‌های ساده‌شده، تعمیم داده‌شده و اغلب قراردادی با بخش سرمایه‌دار شهری نشان داده می‌شوند. که افزایش درآمد این نهادها تنها به‌وسیله پروژه‌های ساخت‌وساز و بازسازی شهری دیدنی و جذاب و اغلب سوداگرانه انجام می‌گیرد.

در چند نمونه بالا تاریخ شفاهی ساکنان در قالب متن مصاحبه است. که نشان‌دهنده این است که در نقشه ذهنی این دوطبقه ساکن در شهر رشت فضای شهر چگونه بازنمایی فضایی گردیده است. در جدول شماره ۱ کدگذاری مصاحبه‌ها و نقشه‌های کروکی نشان می‌دهد بازنمایی فضایی شهر برای ساکنان رسمی در ارتباط با مناطق جدید و بازسازی‌شده شهر است که همه بازگوکننده یک شهر رو به توسعه با تاریخ جدید شهری را دارد. در صورتی از نظر ساکنان غیررسمی شهر دارای یک تاریخ متفاوت است که در ارتباط با زندگی آن‌ها است این تاریخ در بخش مرکزی و سکونتگاه‌های مستقل حاشیه شهر نمایان شده است. محدوده و مرز فضاهای بازنمایی شده در نقشه ذهنی دوطبقه مورد مطالعه را می‌توان در سه قلمرو کلی دسته‌بندی کرد. با توجه به بررسی محدوده فضای شهر رشت همان‌گونه که از جدول شماره ۱ نشان داده می‌شود. محدوده و قلمرو ذهنی شهر در نقشه ذهنی طبقه رسمی منطقه یک و طبقه غیررسمی منطقه چهار از مفاهیم و روایت‌های شفاهی مختلفی تشکیل شده است. همان‌گونه که مشخص است قلمرو اول بازنمایی فضای مفهومی شهر در مفاهیم محل کار، فعالیت روزمره، تولیدی، صنعتی، کارخانه‌ای و کارگاهی، کارگر بر، مذهبی، میراثی و... . قلمرو دوم بازنمایی فضای مفهومی شهر برای ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی در مفاهیم بازاری، قدیمی، فرسوده، متروکه، فشرده، مرکزی، هفته‌ای یک‌بار، فعالیت خرید، نظاره‌گری، محل کار، مدارس و دست‌فروشی و...؛ بازنمایی فضای مفهومی شهر در قلمرو دوم برای ساکنان سکونتگاه‌های رسمی در مفاهیم پاساژ تجاری، مصرفی، تاریخی، بازسازی‌شده، خاطرات، خرید و پرسه، هرچند یک‌بار، نزدیک، جوان‌پسند و... شکل گرفته است. قلمرو سوم بازنمایی فضایی مفهومی در نقشه ذهنی طبقه اجتماعی ساکن در سکونتگاه‌های رسمی در مفاهیم خدماتی حرفه‌ای، خدمات تخصصی، تبلیغاتی، شهرکی، اطلاعات و اخبار، رسانه تجاری، خلاق، سرمایه‌بر و... است.

جدول ۱

کدگذاری نقشه‌های ذهنی به تفکیک طبقه ساکن سکونتگاه‌های رسمی و غیررسمی شهر رشت

مرز و محدوده	نشانه، مسیر و قرارگاه	طبقه سکونتی	مفاهیم روایت‌های تاریخ شفاهی
--------------	-----------------------	-------------	------------------------------

قلمرو اول

پیرامون جاده تهران و جاده لاکان، دولت‌آباد، خیابان لاکانی بلوار حافظ، قلمستان، بلوار رودباری، اطراف جاده رشت- فومن، یخساز، طالشان، حوزه بلوار شیون فومنی، نقره دشت، کرف آباد، رشتیان، خیابان معلم، پل جماران، بازارچه جماران، مسجد چمار سرا، شهرک قدس- شهید قاسم حق‌پرست- منطقه رازی، سیاه اسطوخ، میدان پاسداران، فلکه قلی پور، جنب مسجد صاحب الزمان، پستک، شهرک حمیدیان، مقبره میرزا کوچک خان، سلیمان داراب، خیابان نظری، پارک بانوان، کارخانه چوب، مسیرهای خیابان طالقانی، صف سر، سه راه ولکس، نخودچر، محله علی‌آباد، شهید رجایی، محدوده عینک، محله حمیدیان و ...

قلمرو دوم

مجموعه میدان شهرداری، سبزه‌میدان، بازار، میدان گلزار، میدان فرهنگ، خیابان سعدی، ساغریسازان، خمیران زاهدان، صومعه بیجار، گذر فرخ، استادسرا، خیابان شریعتی، خیابان تختی و خیابان علم الهدی، سرخبنده، خیابان مطهری، میدان زرچوب، مسجد حاج مجتهد، کیژده، آج بشه، صیقلان، میدان امام حسین، پل عراق، تازه‌آباد، راسته مسگران، خیابان صفاری، میدان فرهنگ، چله خانه، بادی الله، حاجی‌آباد، سردار جنگل، خواهر امام، کتابخانه ملی، دبیرستان شهید بهشتی، خیابان امام بعد از میدان حشمت، چهارراه میکائیل، خیابان بیستون، خیابان انقلاب، بلوار لاکانی، پیر سرا، خیابان نور بخش، محله باقر آباد، خواهر امام، ناحیه آفخرا- آقا فخر-، زیرک‌کوه و ...

قلمرو سوم

گلباغ نماز، کوی عرفان، کوی بهشتی، کاکتوس گلزار، شهرک گل‌ها، بلوار گیلان، کوی حسینی گلزار، میدان ولی‌عصر، کوی آزادگان، بلوار نماز، خیابان بوسار، خیابان گلزار، بلوار انصاری، بلوار دیلمان، بلوار اردشیری، فرودگاه، گلزار و پیرسرا، ساختمان پزشکان، پارک ملت- باغ سیاه-، محله معلم، منطقه گلستان، منطقه بوستان، منطقه توحید، بلوار گلابیل، بلوار سمیه، خیابان وحدت، بلوار و پل توحید، خیابان‌های ۱۱۰، ۱۱۱، ۱۱۲ و غیره، حد رودخانه زردچوب، خیابان هدایت، نیلوفر، منطقه بهار، بلوار قلی پور، خیابان سوگند، خیابان یاس، کوچه بنفشه، کوچه گل مینا، بلوار اصفهان، خیابان بهمن، خیابان استاد معین و ...

ساکنان سکونتگاه‌های غیر رسمی منطقه چهار شهر

محل کار، فعالیت روزمره، تولیدی، صنعتی، کارخانه‌ای و کارگاهی، کارگربر، مذهبی، میراثی، مردمی و همسایگی، همگنی داخلی، زراعی محافظه‌کارانه، روستایی، شهرک‌سازی، خصوصی-دولتی، مصرف جمعی، سکونتگاه کارگری، مهاجرنشین، غیررسمی، فقیر نشین، قومیت نشین، مرتع کشاورزی، رشد خود رو، بی‌نظم، نسقی، چند مالکی، رانت زمین، سوداگری، بازیگران دولتی، سودجویان، ساکنان ساخته، سکونت اجباری، پایین شهری، بدون برنامه‌ریزی، تفکیکی، درآمد پایین، بزهکاری، سکونت اشتراکی، کم امکانات، بدون کنترل، قواره پایین، فشرده، اشتغال محله ای، غیر ماهر، سیاست زده، بی‌دولت، بیکار، ناپایدار، چند خانواری، غیرقانونی، حاشیه‌ای، پیراشهری، ناپهنجار، فاقد امکانات و تسهیلات، خدمات محلی، مخاطره پذیر و ...

ساکنان سکونتگاه‌های رسمی منطقه یک شهر

بازاری، قدیمی، فرسوده، متروکه، فشرده، مرکزی، هفته‌ای یک‌بار، فعالیت خرید، نظاره‌گری، محل کار، مدارس و دست‌فروشی، عمومی، اداری و دولتی، محصولات محلی و روستایی، اشتغال غیررسمی، برخوردی، گذری، خدماتی، مبادله‌ای، استراحت گاه و اوقات گذران، در حال تغییر، ساخت پریچ‌وخم، شلوغ، تعارضی، گسیختگی و تفرق، ناهمگون و ...

پاساژ تجاری، مصرفی، تاریخی، بازسازی‌شده، خاطرات، خرید و پرسه، هرچند یک‌بار، نزدیک، جوان‌پسند، غذاخوری، سلیق غذایی، هنری، چاپ و نشر، قرارگاهی، گردهمایی، تئاتری- موزه‌ای و جشنواره‌ای، ناسیونالیسمی- بومی‌گرایی- اداری- سیاسی، تعاملی، سرمایه ساز، گردشگر پسند، نمادین، در حال پیشرفت، معمار پسند، قدرت نما، بوروکراتیک، متصل شده، تغییر ساخت، بازسازی و بازآفرینی، شبانه-روزی و ...

خدماتی حرفه‌ای، خدمات تخصصی، تبلیغاتی، شهرکی، اطلاعات و اخبار، رسانه تجاری، خلاق، سرمایه‌بر، کسب‌وکاری، گردشگاهی، رقابتی، دانش‌محور، ساخت و سازی، شتاب‌زدگی، دولتی و خصوص سازی، دسترسی نزدیک، تنوع کالا، امن، ساخت جدید و مقاوم، طرح محور، زیست پذیر، دولتمند، اعیانی، پرفروش، سودبخش، بنگاهی، فرا منطقه‌ای، بانکداری، ویلایی، متراژ بالا، حمل‌ونقل شبکه‌ای، بخش خصوصی، مصرف ویژه، شیگردی، مرفه نشین، انضباطی، ساختار شطرنجی، بالاشهری، مصرف خیابانی، برنامه‌ریزی، آپارتمانی، لوکس، شاد، غریبی، زیباشناسی، انعطاف‌پذیر، چندگانه، تماشایی، جاذب، ورزشی، تفریحی، مد و برند، تعادل‌بخش، توسعه نگر، استراتژیک، منفصل قطاعی، عملکردی، فراشهری، بلندمرتبه‌سازی و ...

با توجه به شکل شماره ۳ بازنمایی فضایی شهر رشت در تاریخ شفاهی ساکنان سکونتگاه‌های رسمی و غیررسمی شهر رشت قابل بررسی است. همان‌گونه که در مدل نظری ارائه‌شده تبیین شده است. ایدئولوژی حاکمیت در دانش فضایی در سه دوره تاریخی معاصر در تاریخ شفاهی ساکنان شهر رشت نقشه ذهنی/شناختی برگرفته از آگاهی فضایی آنان را شکل داده است. بازنمایی فضایی

مفهومی شهر رشت نزد ساکنان سکونتگاه‌های رسمی و غیررسمی در سه قلمرو از متن شهر در نقشه‌های ذهنی آنان قابل خوانش بوده است.

ایدئولوژی حاکمیت در دانش علوم فضایی

شکل ۴. مدل نظری بازنمایی فضایی نقشه شناختی-ذهنی از ساکنان شهر رشت

با این نتایج تحلیل فضای بازنمایی دوطبقه شهری مورد مطالعه در تاریخ شفاهی دوره معاصر در سه قلمرو کلی قابل مقایسه است: ارزیابی بازنمایی فضایی قلمرو اول زینت غیررسمی و قلمرو سوم زینت رسمی نشان می‌دهد؛ که چگونه توسعه زینت دوطبقه اجتماعی رسمی و غیررسمی به پراکنش فعالیت‌های تولیدی/صنعتی و بخش خدماتی/تجاری وابسته بوده‌اند. و توسعه و گسترش شهر رشت در این دو منطقه با توجه به شیوه‌های مداخله دولت به کمک طبقه متوسط زمینه‌ساز دو نوع توسعه بوده است: توسعه خودرو و بدون اندیشه زینت غیررسمی، که از موج مهاجرت متأثر بود و در حاشیه غربی شهر اتفاق افتاد و توسعه مبتنی بر مصوبات طرح جامع زینت رسمی، که مهم‌ترین نتایج آن در قالب مجتمع‌های مسکونی جدید و شهرک‌سازی بروز یافت. توسعه زینت غیررسمی از آنجاکه اقتدار مقامات محلی با زمینه‌های مهاجرتی هماهنگ نبود، شیوه توسعه و گسترش شهر ناهنجاری‌هایی را نشان می‌داد. در این دوره توسعه و گسترش خودرو ناشی از مهاجرت‌ها بیش از طرح توسعه پیش‌بینی شده بود و این بر هم خوردن تعادل، بافت غیررسمی را به شهر تحمیل کرد. به‌خصوص از دهه ۴۰ ایجاد صنایع جدید و افزایش مهاجرت‌ها، منجر به گسترش شهر رشت و ایجاد محدوده‌های مسکونی غیررسمی جدید در خارج از هسته قدیمی شهر رشت شد. پس از انقلاب اسلامی، علاوه بر تشدید روند مهاجرت و گسترش شهر رشت، زینت غیررسمی در شهر رشت از سال ۱۳۵۵، خصوصاً بعد از انقلاب اسلامی شکل گرفته است و محلاتی همچون رازی، باغیان، نخودچر که در دهه ۶۰ در حاشیه شهر قرار داشتند و به‌صورت غیررسمی بودند موقعیت فعلی‌شان تقریباً در مرکز شهر است ولی محلات همچون جماران، سلیمانداراب، صفا سر و... از دهه ۷۰ به بعد شکل گرفته است و در سال‌های اخیر گسترش و رشد زیادی داشته است. به‌ویژه از دهه ۸۰ رشد چشمگیر بورس‌بازی زمین و مسکن در کل شهر رشت، اثرات خود را در شهر نیز آشکار نمود. در اینجا تولید فضای مفهومی شهر به دنبال خود مجموعه‌ای از

سیاست‌های حاکمیتی را در برداشت که هدفشان جبران کاستی‌های بازار مسکن مهاجرین و اصلاح رویه‌ها و عملکردهای اشتغال در نظام صنعتی بوده است. در این دوره کنترل اراضی شهری نامرغوب برای مهاجران توسط برخی مقامات محلی بانفوذ صورت گرفت.^۱ گروه‌های فرودست موردنظر اغلب سواد کافی نداشتند این املاک توسط اشخاص حقیقی صاحب قدرت در بخش حقوقی شهر تفکیک و فروخته شده بودند. قرارگیری صنایع صنعتی یکی از علت‌های تجمع و سرریز گروه‌های طبقه کارگر مهاجر در سکونتگاه‌های غیررسمی غرب شهر بوده است. کارخانه‌های که در خارج از محدوده شهر و اغلب در جاده تهران و جاده لاکان و جاده فومن قرار گرفتند. در ادامه در سمت جاده تهران و لاکان، اهمیت و تمرکز این کارخانه‌ها بیشتر شده است. از طرف دیگر موج مهاجران، حاشیه‌نشینی و سکونتگاه‌های غیررسمی مختلف در اطراف شهر ایجاد کردند. عوامل توسعه فضایی مانند تأسیس کارخانه‌های بزرگ، توسعه راه‌ها و محورهای اطراف شهری، مهاجرت و سایر عوامل رشد و توسعه شهری صورت گرفت. این تغییرات بنیان‌های اقتصادی شهر رشت را که در گذشته همواره متکی به مازاد اقتصادی روستایی به شیوه تولید در بخش کشاورزی و انتقال و تمرکز بخش اعظم این تولیدات به صورت بهره مالکانه در شهرها بود دگرگون کرد. در این دوره شهر با پذیرش بنیادهای اقتصادی جدید از پیکره اقتصادی ناحیه منطقه فاصله گرفت و شیوه‌های اقتصادی و عملکردی تازه‌ای را آغاز کرد. جریان سرمایه‌های صنعتی با دگرگونی عملکردی شهر در گسترش فضایی شهر منعکس گردید. انتقال ثروت از سرمایه تجاری به سرمایه صنعتی توسط کارخانه‌سازان رژیم رادیکالی را آغاز کرد که با به وجود آمدن طبقه شهرنشین و شکل گرفتن طبقه متوسط مورد توجه و بلکه موردنیاز بود. با توسعه شهر پس از انقلاب این شکل تمرکز قدرت دولتی بر مفهوم شهر به‌مرور تغییر می‌کند، و موجب درهم کوبیده شدن شیرازه کارخانه‌های صنعتی شهر رشت با مصادره و سپس ناامنی حاصل از آن برای سرمایه‌گذاران و کارآفرینان صنایع تولیدی را به رکود کشاند.^۲ با شرایط به وجود آمده در صنایع تولیدی شهر رشت ساکنان غیر ماهر که بیش از ده‌ها سال سکونت داشته‌اند با حاکمیت بیکاری، افزایش فقر شهری و ناکارآمدی بازارهای رسمی به اقتصاد غیررسمی شهر هدایت شدند.

شکل ۵. کارخانه متروکه تخته سه لا (سمت راست)، بخش خدماتی منطقه گلسار (سمت چپ)

همچنین با شروع کار برنامه‌ریزی شهری در دهه ۱۳۴۰ نظام محله‌ای سابق شهر رشت جایگاهش را به یک الگوی شهرک‌سازی طراحی شده منطقه‌ای داد که عمده بر نوعی جدایی‌گزینی طبقاتی متکی بود. مناطق تولیدی/صنعتی که محل اشتغال طبقه غیررسمی شهری بوده است و قطب صنعت مفهوم بلامنازع شهر بودند، شهرک‌های رقیبی در شکل خدماتی با قدرت دولتی و دانش برنامه‌ریزی شهری بخش خصوصی چون منطقه گلسار با نماد اسب‌ماهی^۳ در مفهوم زایش کار را به خود دید. به گونه‌ای که توزیع عملکردهای اداری/تجاری، هسته‌های جدید کار و فعالیتی را در این شهرک شکل داد که دارای توان رقابت با مرکز شهر رشت از جمله در جذب سرمایه‌گذاری‌ها بود. عملاً دخالت دولت به دلیل ظهور اهداف مشترک دولت/سرمایه‌دار برای ساخت منطقه جدید شهری بوده که بخش خصوصی به‌تنهایی قادر به انجام آن نبوده است. در این دوره برنامه‌ریزی دولتی کنترل فراوانی بر توزیع فضایی قدرت شهری دارد و مقامات محلی با همراهی سرمایه‌داران خصوصی بر حفظ و بازنمایی فضای مفهومی شهر به کمک

۱ - محلات جماران وصفه سر بعد از انقلاب اسلامی در ده ۷۰ در اراضی وزارت دفاع و بنیاد مستضعفان وابسته به آن‌ها شکل گرفته‌اند.

۲ - رکود بخش صنعتی شهر رشت بعد از انقلاب ۱۳۵۷ در دو مرحله کلی صورت گرفت: ۱- بعد از انقلاب ۵۷ این کارخانه نیز به‌مانند دیگر کارخانه‌های کشور ملی اعلام شدند و اموال سرمایه‌داران طبقه متوسط شهری مصادره شد. ۲- در دهه ۷۰ و ۸۰ کارخانه‌ها را دولت‌مردان اصلاحات در جهت کاهش تصدی‌گری دولت به حزب کارگزاران و مسئولان دولت‌های قبل واگذار کردند.

۳ - نماد اسب‌ماهی یا هیپوکامپوس از ۳۷ سال پیش توسط یک مجسمه‌ساز رشتی ساخته و با افتتاح شهرک گلسار رشت در آنجا نصب شد. در گیلان از قدیم «ماهی» نماد زایش و «اسب» نماد کار بوده است.

طرح‌های شهرک‌سازی تمرکز یافته‌اند. در این دوران بافت‌های جدید رسمی شهر در بیرون بافت‌های قدیمی شکل گرفت و شهرسازی نوین باعث به وجود آمدن کوی‌های مسکونی رسمی در بالا شهر شده است. این اقدامات شهرسازی با پیروی از طرح جامع گاه با مداخله مقامات محلی انجام شد و بافت رسمی شهر را جهت توسعه شهر رشت در دهه‌های اخیر رقم زده‌اند. به‌صورتی که هم‌اکنون مرزهای فیزیکی جدید شهری بسیار فراتر از رودخانه‌های زرجوب قرار دارد و مرکز خدماتی/اداری شهر رشت در آن سوی مرز به‌موازات خیابان‌های اصلی احداث شد. در این دوره کاربری‌های جدید به‌ویژه کاربری تجاری در سطح شهر پراکنده شد و با ورود پرشتاب اتومبیل و ساخت خیابان‌های جدید شهر با سرعت در اطراف محلات قدیمی با دست‌اندازی به اراضی کشاورزی به توسعه خودپرداخت. با شکل‌گیری صنایع جدید نیاز به خدمات و دفاتر این صنایع شکل‌گیری هسته‌های جدید تجاری و خدماتی، ادارات جدید در خارج از مرکز شهر و مجاور معابر شهری درجه یک و دو شمالی شهر شکل گرفت و کانون‌های خدماتی جدیدی را پدید آوردند. در این برهه با کاهش وابستگی به بخش صنعت کارخانه و افزایش اهمیت صنایع خدماتی روبرو هستیم که نیازمند تولید فضایی جدید در منطقه رسمی شهر بوده است. که این بازسازی در مفهوم شهر به بخش مشاغل مرتبط با مصرف و فراغت بیش از تولید و صنعت کارخانه توجه دارد (تصویر ۱، ۲، ۳ و ۴). ایجاد شهرک گلزار، بوسار و... نقش تأثیرگذاری در توسعه بخش خدماتی شهر رشت به‌جای گذاشته است. قرارگیری این منطقه در موقعیت سیاسی/اداری بالاتر، باعث شده منطقه مذکور امکانات مالی و تأسیسات و تجهیزات بیشتری را جذب کند. این عوامل در چند دهه اخیر موجب شد منطقه خدماتی جدید شهر به‌عنوان یک شهرک مستقل به‌سرعت مورد توجه طبقات متوسط مرکز نشین شهر رشت قرار گرفت و آن‌ها در یک هجوم اکولوژی محل سکونت جدید خود را در کنار محل اشتغال به سمت بالا شهر رشت هدایت کردند. که در نتیجه ظهور کالا و خدمات تخصصی بازنمایی فضای جدید شهری را فراهم آورده است که مراکز خدمات تجاری مد، برند و... در ارتباط با سبک زندگی طبقه اجتماعی رسمی شهر شکل گرفت.

شکل ۶ بخش خدماتی منطقه گلزار (سمت راست)، نماد اسپماهی در منطقه گلزار (سمت چپ)

اشتراک بازنمایی فضایی قلمرو دوم نقطه اشتراک دوطبقه مورد مطالعه در بازنمایی فضایی از مرکز شهر رشت است مرکز رشت به‌طور تاریخی گذر زمان ویژگی‌های فضایی و عملکرد آن با تحولاتی روبرو بوده که نه‌تنها در محدوده بخش مرکزی، بلکه در پویایی‌های فضایی کالبدی سراسر شهر ریشه دارد و جنبه‌های برجسته و نقاط عطف آن را می‌توان در تاریخ شفاهی شهر بازشناخت. در نقشه تهیه‌شده از تاریخ شفاهی دوطبقه ساکنان رسمی و غیررسمی شهر رشت می‌توان چند نکته را در ارتباط با بازسازی و ساخت تصور مرکز شهر رشت را بازگو کرد. با مراجعه به نقشه ذهنی ساکنان شهر به‌وضوح عناصر و شاخص‌های جدیدی در کالبد بافت تاریخی شهر مورد تأمل هستند. امروزه بافت تاریخی شهر رشت به‌عنوان یک بافت فرسوده و نامنظم شناخته‌شده است که از بافت‌های شهرهای تاریخی دیگر کشور به خاطر برخی برنامه‌های دولتی مورد توجه برنامه‌های مالی قرار گرفته‌شده است. در صورتی‌که این بافت پتانسیل بالای در حفظ هویت شهر رشت دارد این بافت امروزه به‌عنوان سرمایه‌های اقتصادی شهر قرار گرفته است. بافت خیابان‌های ارگانیک و پریچ شهر رشت در چند دهه اخیر مورد ساخت‌وسازهای مرتفع و بدون توجه به اصول معماری بومی قرار گرفته است. در کوچه و پس‌کوچه این بافت، سازه‌های مرتفع؛ یک‌درمیان معماری تاریخی این بافت را مورد حمله قرار داده است. و کالبدی متروکه و رو به تخریب قابل نمایان است که به‌عنوان بافت فرسوده و تخریبی در مرکز فضای شهر بازنمایی می‌شود. خانه‌های ارزشمندی در بافت تاریخی وجود دارد که معرف بخش قابل‌توجهی از معماری شهری گیلکی بودند است و امروزه به‌جای آن‌ها آپارتمان‌های بی‌هویت و سر به فلک کشیده به‌صورت قارچ گونه مورد توجه برنامه‌های

مالی دولتی و بخش خصوصی بوده است و در این میان تلاش سازمان‌های چون میراث فرهنگی و شهرداری بر حفظ چند عنصر شاخص در بازنمایی فضایی مرکز شهر بوده است که آن‌هم هنوز مورد بازسازی قرار نگرفته‌اند. این نگاه متأسفانه مفهوم هویت فضای بافت تاریخی شهر را در چند عنصر شاخص می‌بیند. کوچه‌های و گذرهای سنتی، خانه‌های افراد معمولی و ... بی‌اهمیت و مورد توجه طرح‌های بازآفرینی و بازسازی قرار نگرفته‌اند. برنامه‌ریزی به این بخش شهر به‌مثابه امری آشفته و بی‌نظم نگریسته که عقل‌گرایی سازمانی در تلاش برای حل آن با ساختمان‌های مرتفعی است که بر چند عنصر که عنوان تاریخی گرفته‌اند سایه انداخته‌اند. در صورتی که حفظ تاریخ و هویت شهر نیازمند پیوستی و یکدستی در حفظ این بافت بوده است که هرچند برخی عناصر ارزش تاریخی به‌عنوان یک شاخص ندارند ولی نبود این عناصر موجب تقلیل عناصر ارزش تاریخی شهر می‌شود. با بررسی نقشه‌های ذهنی از تاریخ شفاهی شهر این عناصر هیچ جایگاهی در تاریخ نقشه ذهنی دو گروه ساکنان رسمی و غیررسمی ندارند در عوض عناصر جدید که در ادامه این بحث به آن‌ها پرداخته می‌شود، جای این عناصر را در نقشه ذهنی ساکنان بخصوص ساکنان رسمی گرفته است. تنها کسانی که می‌توان گفت از این عناصر می‌تواند نقشه ذهنی داشته باشند افرادی هستند که سال‌ها در این بافت زندگی کرده‌اند که آن‌هم نیازمند پژوهش از ساکنان این محلات است.

شکل ۷. تصویر سمت راست خانه‌ای با معماری سنتی و در حال تخریب و فرسودگی در زیر سایه سازه‌های مرتفع. تصویر سمت چپ کلیسا مسروپ مقدس به‌عنوان یک عنصر شاخص ثبت‌شده هویت شهر رشت در حال تخریب و فرسودگی

همچنین با توجه به نقشه‌ها ذهنی ساکنان رسمی و غیررسمی شهر رشت؛ در میدان مرکزی شهر این روند در لباس دیگر خود را به نمایش می‌گذارد با پیاده راه‌سازی شدن این مسیر؛ سهولت رفت‌وآمد در هنگام خرید رونق دوچندان پیدا کرده است. و همچنین پیاده راه‌سازی امکان ایجاد اغذیه‌فروشی‌ها و کافه‌های متنوع را در این فضا بیش‌ازپیش فراهم کرد. به‌عنوان بازسازی که بعد از اجرایی شدن طرح پیاده راه مرکز شهر رشت به‌صورت نمادین در بین عناصر شاخص مرکز شهر رشت خود را نمایش داده است. پس از پایان طرح پیاده مداری مرکز شهر رشت طولی نکشید که چند مجتمع تجاری بخش خصوصی از گونه فضاهای موردنظر ساکنان رسمی چون: دفکتو، جنتلن، رشت-۱۱، بامبو، آنتیک، زانوس، رولکس و ... همه برای این مرکز شهر تاریخی جدید را رقم خواهند زد (تصویر ۷ و ۸). در این طرح بخش دولتی زمینه سرمایه‌گذاری بخش خصوصی برای بازسازی و تولید مفهوم جدیدی از مرکز شهر را مهیا کرد. این طرح برای ساخت تاریخی نو از مرکزی تجاری شهر است. مرکزی که در نقشه ذهنی ساکنان رسمی اصولی نوگرایانه دارد. و متناسب با زندگی شهری جدید است. با این مرحله تاریخی مجموعه میدان مرکز شهر رشت در طول تاریخ خود سه مفهوم را در بر گرفته است. در مرحله اول دوره قاجار به‌عنوان میدان سنتی تفرجگاهی بوده که محل فعالیت و سکونت تجار ایرانی و خارجی و نیز محل تحولات اجتماعی و فرهنگی و پویایی‌های فضایی شهر در این دوره بوده است. در مرحله دوم پهلوی میدان حکومتی با مجموعه میدان شهرداری شامل ساختمان شهرداری و برج شهرداری و اداره پست و ... الهام گرفته از سبک معماری مدرنیستی نوکلاسیک سن‌پترزبورگ بوده^۱ که نشان دهند تلاش حکومت در به رخ کشیدن قدرت با ایجاد فضاهای عمومی حکومتی یا تغییر ماهیت فضاهای مرکزی موجود بوده است. به‌گونه‌ای که شهرداران و حکمرانانی که پیشینه نظامی داشتند، دست به بازسازی شهر رشت زدند و به‌سرعت بناها و خیابان‌های جدید را به وجود آوردند. ساختمان شهرداری و برج ساعت آن به‌عنوان نماد گذار شهر مکان به شهر زمان اداری/سیاسی شهر رشت در جهت اهداف خاص احداث شدند. با تسلط رضاخان،

۱ - کاخ شهرداری رشت بین سال‌های ۱۲۸۶ تا ۱۳۰۵ خورشیدی با الهام از معماری سن پترزبورگ توسط آرتم سرداراف معمار ارمنی-آلمانی مقیم رشت ساخته شد.

چهره رشت به دلیل تغییراتی که در آن داده‌شده شکل تازه‌ای به خود گرفت در واقع در این دوره با احداث چند خیابان جدید - امام خمینی - سعدی - علم الهدی و شریعتی- و نقطه تقاطع آن‌ها - میدان شهرداری- مرکز اشاعه قدرت دولتی بخصوص در دوره پهلوی پسر در فضای شهر بود. ساخت بناهای جدید که بیشتر از ساختمان‌های اداری، حکومتی، آموزشی، خدماتی و صنعتی بودند نیز گسترش یافت. ساختمان اداره شهربانی، وزارت عدلیه، بانک ملی، ساختمان‌های دانشگاهی و موزه از جمله این ساختمان‌ها بودند فضای بازنمایی‌ها با قدرت و ایدئولوژی حاکم در ارتباط است و نمود آن را در خیابان‌ها و معابر شهری، میدان‌ها، مجسمه‌ها و ساختمان‌ها می‌توان دید. قدرت حاکم از طریق ذهنی کردن فضا، سعی در تصرف و تولید و بازتولید آن در جهت اهداف و مقاصد خود دارد. فضاهای جدید، که با کارکردهای جدید اطراف خود، نه برای همه جامعه شهری رشت بلکه برای قشر خاصی تولید می‌شود. استفاده‌کنندگان فضا طبقه خاص هستند که به‌نوعی فضاهای جدید تولیدشده عامل جدای گزینی اجتماعی میان طرفداران مدرنیته با سنت را فراهم می‌کند. ساختارمند شدن فرایند تولید فضا در قالب تأسیس نهادها و تصویب قوانین گوناگون در برهه‌های متفاوت است. ادارات و سازمان‌های دولتی طبقه کارمندان - یقه‌سفیدان شهری- جمعیت تحصیل‌کرده را شکل می‌دهد. دولت پهلوی به‌موجب سیاست‌های اتخاذی خود در راستای نوسازی، توانست طبقات و اقشار جدیدی به وجود آورد و برخی از طبقات اجتماعی را دچار تغییر و تحول کرده و ساختار اجتماعی را متحول سازد، طبقه کارگر صنعتی و متوسط شهری شامل حقوق‌بگیران، کارمندان بخش‌های دولتی، نظامی و خصوصی، متخصصان و دانش‌آموختگان جدید و روشنفکران از آن جمله بودند. و در مرحله سوم به‌عنوان معاصر میدان تجاری پست‌مدرنیستی الهام گرفته از اصول نو شهر گرایی و تغییر روابط قدرت در گفتمان فضایی از دولتی به طبقاتی به‌طور صریح‌تر اعمال گفتمان قدرت توسط طبقه حاکم شهری است. و تلاشی در به دست گرفتن فضاهای عمومی موجود توسط طبقه متوسط شهری و تغییر مناسبات قدرت در فضا منطبق با احساسات خاص طبقه متوسط شهری است. این روند تولید فضا از دخل و تصرف فرهنگ و ارزش‌های حاکم بر فضا با طرح‌های بازسازی فضا صورت گرفته است.

شکل ۸. بنا بازسازی‌شده در جهت اهداف تجاری‌سازی فضا (سمت راست)، بنا سنتی فرسوده شده در انتظار تجاری شدن (سمت چپ)

در این بازسازی نمایان شدن نمادهای تاریخی در نقشه‌های ذهنی روشن‌ترین نشانگرهای حافظه و روشن‌ترین عرصه‌های بحران حافظه تاریخی شهر هستند. در بازسازی طرح پیاده‌مداری مرکزی شهر رشت دولت برای برخی بناهای تاریخی هزینه یا حداقل دستور حفظ آن‌ها را داده است. این بناهای تاریخی نمایانگر چیزی هستند که مطابق قدرت مستقر باید در یادها بماند و در واقع در فهمی گزینشی از گذشته نشان داده چه کسی و چه چیزی ارزش به خاطر سپردن را دارد. این نمادها نمایش فرم مادی یک کنش فضایی مسلط بر جامعه هستند و اینکه چه کسی موضوع یا رخداد تاریخی را به‌عنوان ارزش نمادین انتخاب می‌کند و در کجا واقع می‌شود از لحاظ سیاسی برای قدرت حاکم از اهمیت زیادی برخوردار است. در مرکز نقشه‌های ذهنی دوطبقه مورد مطالعه استقراء نمادهای چون مجسمه میرزا کوچک خان به‌عنوان یک قهرمان ملی در موقعیت جدید و در مقابل آن تندیس شهدای ذهاب به‌عنوان یک نماد معنوی در یادهای شهری در شکل هیستریک^۱ عمل می‌کنند. این یادبودها در مرکز نقشه ذهنی دوطبقه مورد مطالعه حامل معانی و پیام‌هایی از سوی کسانی است که دارای قدرت، سرمایه، اقتدار و یا مرجعیت برای برپاداشتن آن بوده‌اند.

همچنین مسئله بازسازی فضاهای گردشگری مرکز شهر به‌عنوان قلمرو مشترک دوطبقه بر سیاست برنامه‌ریزی شهر رشت حاکم بوده است. پروژه گردشگری میدان شهرداری رشت به‌سرعت چشم‌اندازهای جغرافیایی شهر را تغییر داده و ساختار فضایی آن را

دگرگون کرده است. این بازسازی و بازآفرینی فضا تأثیر اقتصادی بر جریان گردشگری، سرمایه‌گذاران بخش خصوصی و برنامه‌های دولتی در شهر رشت داشته است. این مسئله به‌سوی قدرت مصرف در این مقصد گردشگری شکل گرفته است به‌گونه‌ای که برخی اولویت‌های بازسازی مرکز تاریخی شهر بدون توجه به جامعه محلی از بالا به پایین صورت گرفته و برخی فضا‌سازی‌ها در جهت جذب گردشگران به مرکز تاریخی شهر بوده است. طیف مختلف جاذبه‌های گردشگری، معماری خیابان و پیاده راه، المان میدان‌ها و فواره‌ها، تعبیه نیمکت و درختکاری، تنظیم نور و فضاهای همگانی جشنواره‌ها و رویدادهای فرهنگی و هر آنچه جزئی از مکان مرکزی شهر رشت است، در جهت ارتقاء ابعاد زیباشناسی گردشگران نمود یافته است.

شکل ۹. میرزا کوچک خان نماد ملی و ناسیونال (سمت راست)، نمادهای جدید شهدا ذهاب نماد ایثار و شهادت (سمت چپ)

برای ارتباط بازنمایی فضایی لازم است به تشریح رابطه قلمرو دوم بخش مرکزی در رابطه با قلمرو سوم بخش زیست رسمی پرداخت تا بازسازی نقشه ذهنی تاریخ معاصر شهر رشت نمود بیشتری یابد. در هسته مرکزی به‌عنوان نمونه طرح صیقلان-تختی در بافت قدیمی شهر رشت است. این طرح در دو محله تاریخی صیقلان و سرخبنده در هسته مرکزی شهر رشت اجرایی شده است. طرح صیقلان-تختی به‌عنوان پروژه‌ای غیرعمرانی-شهری در نظر بوده است. بر اساس برآوردها ظرفیت نهایی سالانه آن بدین گونه تخمین زده شده است که در ارتباط با پروژه‌های شهری، از شاخص‌های کمی مرتبط استفاده شود، مانند: برآورد جمعیت، تعداد واحد مسکونی که قرار است ساخته شود، ظرفیت گردشگری سالانه، و غیره. این پروژه از دیدگاه کارشناسان طرح از نظر راهبردی، تقاضای بالقوه برای محصولات/خدمات آن، پتانسیل‌های درآمدزایی، فواید مورد انتظار و سایر جنبه‌هایی که ارزش سرمایه‌گذاری در این پروژه را توجیه می‌کند از اهمیت بالایی برخوردار بوده است. مساحت حوزه طرح ۴۳۰۰۰ مترمربع مساحت کل زیربنای تجاری ۱۳۲۵۷ مترمربع، یک/چهارم طرح مساحت کل زیربنای مسکونی ۵۷۹۸ مترمربع فقط حدود ۱۴ درصد طرح مسکونی بدون فضای باز، سبز، تفریحی، فرهنگی! با نگاهی تا این مرحله طرح سؤال اینجاست که این طرح در بافت تاریخی شهر رشت در پی بازنمایی فضایی چه نقشه ذهنی/شناختی برای ساکنان شهر رشت است؟ برای پاسخ به این سؤال باید به نقشه ذهنی مفهومی شهروندان از محدوده این طرح مراجعه کرد. بدون شک وجود مجتمع‌های تجاری چون: توسکا و سپیدار با پارکینگ‌های در تخصصی آن‌ها در این مسیر بدون برنامه‌ریزی و اتفاقی نبوده است. مجتمع‌هایی که زمین و هزینه ساخت‌وساز آن‌ها از پیش برای تصویرسازی جدید آماده شده است و هنوز این هزینه‌ها در حال شکل‌گیری هستند و بافت قدیمی مرکزی فرصتی برای تصویرسازی و تاریخی نو از شهر برای طبقه متوسط شهری در نظر گرفته شده است. پروژه‌ای که شروع خود را در نزدیک‌ترین خیابان بافت تاریخی شهر-خیابان تختی- به محل سکونت طبقه متوسط شهری آغاز کرده و در پی تولید فضایی متناسب با ساکنان آن‌سوی رودخانه زرجوب بوده است. این بازسازی از طرف سکونتگاه‌های رسمی شهر روند خود را آغاز کرده است و به دنبال ساختن تاریخی جدید از شهر است که طبقه متوسط شهری خواستار آن هستند. پروژه‌ای که خواستار تاریخ جدید شهری در دفاتر خدمات اداری و مجتمع‌های تجاری در بافت تاریخی به‌عنوان ناکارآمد است (تصویر ۱۱ و ۱۲).

۱ - طرح صیقلان-تختی در بافت قدیمی شهر رشت یکی از پروژه‌هایی است که شرکت عمران و بهسازی شهری ایران آن را به عنوان فرصت سرمایه‌گذاری در همایش فرصت‌های سرمایه‌گذاری حمل‌ونقل، مسکن و شهرسازی معرفی گردیده است.

شکل ۱۰. خیابان سرخبنده بعد از بازسازی و ایجاد سازه‌های تجاری-اداری (سمت)، عملیات تخریب بافت‌های فرسوده در طرح محور تختی-صیقلان (سمت چپ)

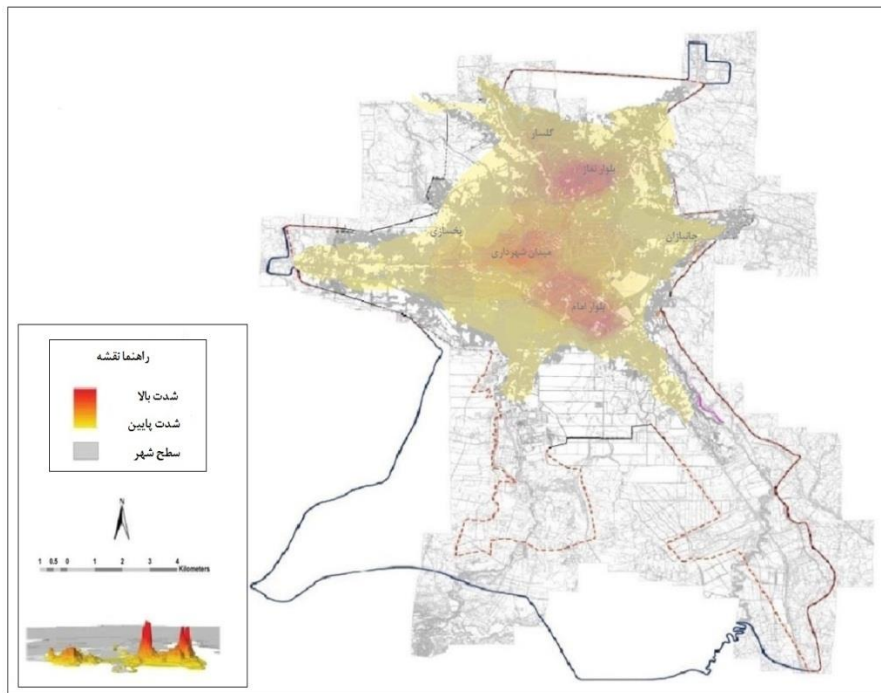
بدون شک این بازسازی و ساخت‌وساز نیازمند تصور جدیدی از شهر بوده است. فضای بازسازی‌شده، تنها شکل دهند به نقشه ذهنی نیست، بلکه متضمن نمادها، ایده‌ها و ارزش‌هاست. که غالباً از طریق تبلیغات در مخاطب ایجاد آگاهی می‌کند. تولید فضای مفهومی در شهر رشت مشغول تلاش برای خلق یک فضای جدید و جایگزین فضای قبل است. این تبلیغات که در ارتباط با فضاهای چون مراکز خرید، مؤسسات خدماتی، شرکت‌های انبوه‌سازی، مؤسسات آموزشی مجازی... جدید است (تصاویر ۱۳ و ۱۴).

شکل ۱۱. تبلیغات در بخش مرکزی شهر (سمت راست)، بیلورد تبلیغات در منطقه گلزار (سمت چپ)

تبلیغاتی که در منطقه ساکنان شمال شهر رشت در ارتباط با مرکز شهر نمود دارند با بیلوردهای شهری، تجمل فضا، مصرف تجاری و پروژه‌های بزرگ شرکت‌های خدماتی و اقتصادی را به رخ شهروندان می‌کشند. بیلوردهای که با توقف پشت هر چراغ‌قرمز در منطقه گلزار شهر به شکلی سحرانگیز، ارزش‌ها، رقابت، تبلیغات و کالایی شدن را به مردم هدیه می‌دهد و از فضایی تاریخی جدید از شهر سخن می‌گویند. این تبلیغات زمانی مسئله‌دارتر می‌شوند که نه تنها در شمال شهر بلکه خود را در مرکز مشترک نقشه‌های ذهنی نشان می‌دهند. در محدوده این بافت تاریخی و اصیل شهری این تبلیغات بیش از آن که یک امر اقتصادی باشند، یک موضوع فرهنگی هستند و با مناسبات فرهنگی و اجتماعی ارتباط مستقیم دارند. در واقع تبلیغات شهری بازگوکننده سبک جدیدی از مفهوم زندگی شهری هستند. میزان واقعی بودن این تبلیغات کم است اما چیزی که مهم است تصور ذهنی است که این تبلیغات از بعد فیزیکی فضا ایجاد می‌کنند. در شهر رشت بخشی از این تبلیغات از سوی قدرت‌های شهری در قالب پروژه‌های توسعه شهری و بخشی توسط کانون‌های تبلیغاتی ایجاد شده‌اند. تبلیغاتی که به پذیرش هر چه سریع‌تر روند بازسازی نقشه مفهومی شهر و ساخت تاریخ جدید کمک می‌کنند. در اینجا تصویر گذشته منفور، عقب‌افتاده و ناکارآمد است و تصویر جدید اقتصادی، توسعه‌ای، کارآمد و بانشاط... جلوه داده می‌شود. باین حال، درحالی که فضاهای انتزاعی توسط اقدامات دولت سرمایه‌دار به تصویر کشیده می‌شوند عناصر روایی، اجتماعی و تاریخی فضا نادیده گرفته و جایگزین می‌شوند به‌طور مداوم در اثر نیازهای اجتماعی، اقتصادی و شرایط مختلف تغییر می‌یابد. مکان‌های تبلیغاتی به‌عنوان بازنمایی تعمیم داده شده مورد حمایت دولت محلی در جهت جذب سرمایه‌گذاران، کارفرماها، توریست‌ها و ساکنین شهرک جدید هستند. تبلیغات مکانی تصویری انتخابی از یک بازسازی اقتصادی را در بخش‌های کلیدی شهر رشت را نشان می‌دهند. در مجموع از بررسی مناظر و چشم‌اندازهای شهر رشت می‌توان ادعان داشت که فضای مفهومی-دوم- شهر رشت به بستر شکل‌دهنده برای روابط دولت/ طبقه شهری در فضای فیزیکی-اول-

بدیل شده است که در آن روزبه‌روز طبقه محروم به حاشیه رانده می‌شود. و مرجحی تولید و بازتولید می‌شود که در پیوند با استراتژی‌های سلطه و تاکتیک تطابق، تصاحب و یا مقاومت است. و چشم‌اندازی از تاریخ‌های ناهمخوان آرایش یافته در فضا جایگزین می‌شود. راهبردهای علوم فضایی-طراحی و برنامه‌ریزی شهری، جغرافیای شهری، مدیریت شهری، جامعه‌شناسی شهری و غیره- زمانی توسط قدرت حاکمه ضرورت می‌یابد که شهر می‌خواهد خود را با به‌روزترین سیاست‌های فضای تجهیز کند. بنابراین فضای شهری مبتنی بر نوعی از روابط اجتماعی طبقات است که قدرت‌های حاکم آن را می‌سازد و از آن بهره می‌گیرند. روابطی که برحسب ایدئولوژی حاکم تعریف می‌شوند.

شکل ۱۲. الگوی نهایی نقشه‌برداری ذهنی از بازنمایی فضای دوم-مفهومی شهر رشت

نتیجه‌گیری

استدلالی که می‌توان در تحلیل فضای دوم از نقشه ذهنی ساکنان شهر رشت مطرح شود این است که یک بازسازی متناسب با نیاز سرمایه‌داران در فضا در حال اتفاق افتادن در محیط مفهومی شهر است. به‌گونه‌ای که قدرت حاکم از طریق سیاست‌های برنامه‌ریزی فضایی سعی در تصرف و بازتولید آن در جهت اهداف و مقاصد خود دارد. در واقع بر اساس نظری فضای بازنمایی شده شهر رشت؛ یعنی فضایی که جهت بیان مقاصد قدرت حاکم بر اساس زبان مشخصی شکل گرفته است. الگو توسعه شهر رشت با بازسازی و تصویرسازی همراه بوده است. تجربه روزمره و تاریخ شفاهی به‌خصوص ساکنان شهر تخریب و از نوساخته شده است. محیط‌های چون محله کودکی، بازار و مساجد در ارتباط باهم معنای ثابت و پایدار خود را ازدست‌داده است. تخریب و تغییر که از محیط مصنوع-فضای اول- آغاز می‌گردد و تا به محیط مفهومی-فضای دوم- می‌رسد متعلق به محیطی است که ماجرا، قدرت، شادی، رشد و دگرگونی خود را در قالب تصاویر به فرد وعده می‌دهد. در این بین ایدئولوژی برنامه‌ریزی شهری در پرورش پراکتیس-های آشکار فضایی وسیله تصور شده است. این تکنیک مهندسی در حال فرایند دگرگونی و پرورش فضای شهری جدید در ماسک‌های کارناوالی است. طبقات حاکم یا بخش‌هایی از طبقات حاکم کنشگران و ارادی در این فرایند مداخله کرده‌اند. طبقه محروم شهری در کنار یا در مقابل گروه‌های اجتماعی مسلط قرار می‌گیرند و به بخش‌های صنعتی، سنت محلی و... گرایش می‌یابند. در بخش انتزاعی برای استفاده جایگزین و برای یک جامعه جایگزین غیر از آنچه در حال حاضر است، فضای موردنیاز شهر بازسازی می‌شود؛ فضاها معنایی جدید برای طبقه به‌خصوصی می‌یابند و تاریخ زندگی طبقه خاصی با این فضا مرتبط می‌گردد و

گروه‌های کم‌بضاعت‌تر به‌صورت تمام‌تر به حاشیه مفهوم بیگانگی، تنفر، یاس و... از محیط شهر می‌روند. در واقع بازنمایی فضای مفهومی ساکنان شهر رشت در حال بازسازی در شکلی متفاوت است. و بازنمایی این فضا توسط دولت به بخش خصوصی محدود می‌گردد. این بازسازی‌های جدید و تولید خاطرات به بسط مناسبات سیاسی و اقتصاد دولت در فضا منجر شده است. بدین ترتیب بازنمایی فضایی مناظر شهری، چشم‌اندازها، نمادها، طرح‌ها، و غیره تبدیل به شرایط و نیاز ضروری برای برتری یافتن نخبگان قانونگذار-دولت ملی، مقامات محلی، برنامه‌ریزان و... و کنترلشان بر روی جوامع محروم می‌شود. و این فضا در دوره‌های مختلف به‌عنوان یک ابزار سیاسی اساساً مهم تبدیل شده است. استیلا کنترل دولت از طریق فضا جهت جداسازی و نظم‌بخشی جامعه شهری از طریق مداخله و کنترل ساختار و طراحی فضا صورت گرفته است.

منابع

- پورآقایی، عبدالله. (۱۳۸۵). علل شکل‌گیری اسکان غیررسمی در شهر رشت و راهکارهای ساماندهی آن. *مجله چشم‌انداز جغرافیایی*، (۲) ۱، ۲۷-۵.
- رخساری، حمید؛ جعفری مهرآبادی، مریم و حاتمی نژاد، حسین. (۱۳۹۸). نقشه‌برداری ذهنی از فضای اول-مادی شهر؛ مطالعه‌ای تطبیقی از ساکنان سکونتگاه‌های رسمی و غیررسمی شهر رشت. *پژوهش‌های جغرافیایی برنامه‌ریزی شهری*، (۱) ۷، ۸۳-۱۱۰.

References

- Appleyard, D. (1970). Styles and methods of structuring a city. *Environment and behavior*, 2(1), 100-117.
- Bentley, F., Cramer, H., Hamilton, W., & Basapur, S. (2012, May). Drawing the city: differing perceptions of the urban environment. In *Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems* (pp. 1603-1606).
- Besten, N. D., & Olga, N. (2008). Cars, dogs and mean people: Environmental fears and dislikes of children in Berlin and Paris. In K. Adelfhof, B. Glock, J. Lossau & M. Schulz (eds.), *URBAN TRENDS IN BERLIN AND AMSTERDAM* (pp. 116-125). Berliner Geographische Arbeiten.
- Crampton, J. W. (2001). Maps as social constructions: power, communication and visualization. *Progress in human Geography*, 25(2), 235-252.
- Csapó, T., & Balogh, A. (Eds.). (2011). *Development of the settlement network in the central european countries: past, present, and future*. Springer Science & Business Media.
- Del Casino Jr, V. J., & Hanna, S. P. (2000). Representations and identities in tourism map spaces. *Progress in Human Geography*, 24(1), 23-46.
- Ding, G., & Kwan, M. P. (2004). *3D-VQGIS: 3D visualization and qualitative analysis of geospatial data*. UCGIS Assembly.
- Goodehild, B. (1974). Class differences in environmental perception: an exploratory study. *Urban Studies*, 11(2), 157-169.
- Gotsch, P. (2001). *Imagine-a-City: The informational city and the concept of cognitive mapping*. Contribution for Session III IsoCaRP.
- Gregory, D. (2000). Trialectics. In *the dictionary of human geography*. black well.
- Gronlund, B. (1993). *Lefebvre's first ontological transformation of space-Lived, Perceived and Conceived Space*. London: Routledge.
- Gulick, J. (1963). Images of an Arab city. *Journal of the American Institute of Planners*, 29(3), 179-198.
- Harley, J. B. (1988). Maps, Knowledge and Power. In G. Henderson & M. Waterstone (Eds.), *Geographic Thought: A Praxis Perspective* (pp. 129-148).

- Harley, J. B. (1990). Cartography, ethics and social theory. *Cartographica: The International Journal for Geographic Information and Geovisualization*, 27(2), 1-23.
- Jameson, F. (1991). *Postmodernism, or, the cultural logic of late capitalism*. Duke university press.
- Johnston, R. J. (1971). Mental maps of the city: suburban preference patterns. *Environment and Planning A*, 3(1), 63-72.
- Kitchin, R., & Dodge, M. (2007). Rethinking maps. *Progress in human geography*, 31(3), 331-344.
- Kosari, M., & Amoori, A. (2018). Thirdspace: The trialectics of the real, virtual and blended spaces. *Journal of Cyberspace Studies*, 2(2), 163-185.
- Kwan, M. P. (2008). From oral histories to visual narratives: Re-presenting the post-September 11 experiences of the Muslim women in the USA. *Social & Cultural Geography*, 9(6), 653-669.
- Lefebvre, H. (1991). *The Production of Space*. Oxford, UK: Blackwell Publishers.
- Li, X., & Zhou, S. (2018). The trialectics of spatiality: the labeling of a historical area in Beijing. *Sustainability*, 10(5), 1542.
- Lynch, K. (1960). *The Image of the City*. Cambridge, MA.: MIT Press.
- Massey, D. (1999). Philosophy and politics of spatiality: Some considerations, Power-geometries and the politics of space-time. *Hettner-lecture*, 2, 27-42.
- Matei, S., Ball-Rokeach, S. J., & Qiu, J. L. (2001). Fear and misperception of Los Angeles urban space: A spatial-statistical study of communication-shaped mental maps. *Communication Research*, 28(4), 429-463.
- Merrifield, A. (1993). Place and space: a Lefebvrian reconciliation. *Transactions of the institute of British geographers*, 516-531.
- Merrifield, A. (2006). *Henri Lefebvre: A critical introduction*. Taylor & Francis.
- Mora-García, R. T., Céspedes-López, M. F., Pérez-Sánchez, J. C., & Pérez-Sánchez, R. (2015). The kernel density estimation for the visualization of spatial patterns in urban studies. *Proceedings of the 15th International Multidisciplinary Scientific GeoConferences (SGEM2015)*, Albena, Bulgaria, 18-24.
- Ng, M. K., Tang, W. S., Lee, J., & Leung, D. (2010). Spatial practice, conceived space and lived space: Hong Kong's 'Piers saga' through the Lefebvrian lens. *Planning Perspectives*, 25(4), 411-431.
- Orleans, P. (1973). Differential cognition of urban residents: effects of social scale on mapping. *Image and environment*, 115-130.
- Peraldo, E. (Ed.). (2016). *Literature and geography: the writing of space throughout history*. Cambridge Scholars Publishing..
- Perkins, C. (2004). Cartography-cultures of mapping: power in practice. *Progress in Human Geography*, 28(3), 381-391.
- Pocock, D. C. (1979). The contribution of mental maps in perception studies. *Geography*, 279-287.
- pouraghaee, A. (2006). The reasons for the formation of informal settlements in Rasht city and the ways to organize them. *Journal of Studies of Human Settlements Planning*, 1(2), 5-27. (in Persian)
- Pulugurtha, S. S., Krishnakumar, V. K., & Nambisan, S. S. (2007). New methods to identify and rank high pedestrian crash zones: An illustration. *Accident Analysis & Prevention*, 39(4), 800-811.
- Richards, P. (1974). Kant's geography and mental maps. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 1-16.
- Rokhsari, H., Jafari Mehrabadi, M., & Hataminejad, H. (2019). Mental Mapping of the First-material Urban Space, A Comparative Study of the Residents of Formal and Informal Settlements in the City of Rasht. *Geographical Urban Planning Research (GUPR)*, 7(1), 83-110. (in Persian)
- Soini, K. (2001). Exploring human dimensions of multifunctional landscapes through mapping and map-making. *Landscape and Urban planning*, 57(3-4), 225-239.
- Soja, E. (1996). *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*. Oxford: Basil Blackwell.
- Soja, E. W. (1989). *Postmodern geographies: The reassertion of space in critical social theory*. Verso.
- Soja, E. W. (2000). *Postmetropolis: critical studies of cities and regions*. Wiley.
- Thrift, N. (2003). "Space: The Fundamental Stuff of Human Geography". In S. Holloway, S. P. Rice & G. Valentine (Eds.), *Key Concept in Geography* (pp. 95-107). London; SAGE.
- Walker, J. (2011). Representing Social Space: Cognitive Mapping and the Potential for Progressive Urban Planning & Design. *Trail Six: Undergraduate Journal of Geography*, 5(1).
- Wood, D. (2010). Lynch Debord: about two psychogeographies. *Cartographica: The International Journal for Geographic Information and Geovisualization*, 45(3), 185-199.